

บทที่ 3

แนวคิด รูปแบบทางด้านศิลปกรรม เนื้อหาที่ปรากฏในรูปแต้ม

จากการศึกษาความเป็นมา สภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง โดยลักษณะของสังคมและวัฒนธรรม มีส่วนที่ส่งอิทธิพลถึงผลงานศิลปกรรมที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านความเชื่อ ประเพณี วรรณกรรมท้องถิ่น รวมถึงวิถีชีวิตของชุมชนในขณะนั้น ในบทนี้จะกล่าวถึงลักษณะแนวคิด รูปแบบทางด้านศิลปกรรม เนื้อหาที่ปรากฏในรูปแต้มที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรมไทย-ลาว ในเขตอีสานตอนกลาง

สีมอีสาน

“สีม” มีความหมายเดียวกับ “โบสถ์” หรือ “อุโบสถ” กร่อนเสียงมาจากคำว่า “สีมา” ซึ่งหมายถึงขอบเขตหรืออาณาเขตที่กำหนดขึ้นเพื่อให้ในกิจกรรมของสงฆ์ ซึ่งต้องทำในสีม ทำนอกสีมไม่ได้

1. ที่มาและความหมายของสีมาและอุโบสถในพุทธศาสนา

บ่อเกิดแห่งสีมาและอุโบสถปรากฏมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล โดยพระองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์สมมุติสีมาหรือเขตแดนสำหรับทำสังฆกรรม มีเค้าเรื่องมาว่า

ในสมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับ ณ เชาคิชกูฏ เมืองราชคฤห์ พวกบริพาชกซึ่งเป็นนักบวชนอกศาสนาได้ประชุมกันกล่าวธรรมทุกครั้งในวัน 8 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ ทำให้ประชาชนเลื่อมใสศรัทธาเป็นอันมาก พระเจ้าทรงเห็นเช่นนั้นจึงมีพระราชประสงค์ให้พุทธศาสนาทำเช่นนั้นบ้าง จึงนำความกราบทูลพระพุทธองค์ เพื่อขอพระราชทานพระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ประชุมแสดงธรรมและสวดปาฏิโมกข์โดยกำหนดปักชละ 15 วัน คือ 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ และทำอุโบสถกรรมปาฏิโมกข์อย่างพร้อมเพรียงกันคือให้สามัคคีกันทำ โดยทรงกำหนดการสมมุติสีมานั้นอย่าให้เล็กต้องจุพระได้ไม่ต่ำกว่า 21 รูป นั่งหัดตบาสกันได้ขนาดใหญ่ไม่เกิน 3 โยชน์ สีมาที่เล็กหรือใหญ่เกินไปเป็นสีมาวิบัติใช้ไม่ได้ เขตที่กำหนดให้เหมาะสมกับตัวอาคารซึ่งกำหนดด้วยนิมิต 8 อย่าง

ต่อมาพระสงฆ์ในพุทธศาสนาจะทำสังฆกรรมอันใดจะต้องประชุมร่วมกันทำในอุโบสถ ซึ่งถือว่าเป็นเขตที่ได้รับการสมมุติว่าเป็นสีมาที่ถูกต้องตามวินัยแล้ว

ความหมายของคำว่าอุโบสถ หมายถึง การแสดงปาฏิโมกข์และสถานที่ที่พระสงฆ์ทำสังฆกรรม นอกจากดังกล่าวแล้วโดยทั่วไปยังใช้เรียกอาคารที่ใช้ทำสังฆกรรม เช่น พระอุโบสถ อุโบสถและโบสถ์ คำทั้งสามนี้พระธรรมธีรราชมหามุนีได้แสดงความคิดเห็นว่า “อุโบสถ” นิยมเรียกในวัดที่เป็นวัดราษฎร์ หากเป็นวัดหลวงเรียก “พระอุโบสถ” แต่เรียกตามภาษาชาวบ้านโดยทั่วไปทั้งสองสั้น ๆ ว่า “โบสถ์” เป็นที่รู้จักกัน นอกจากคำดังกล่าวแล้วยังมีคำที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับเขตแดนที่พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติไว้ในพระวินัยได้แก่คำว่า “สีมา”

สีมา หมายถึงเขตแดนที่รู้จักกันเป็นสิ่งที่สมมุติขึ้นเพื่อกำหนดสถานที่หนึ่งว่ามีเนื้อที่เท่าไร เหมือนกับรั้วบ้านปักเขตที่ดิน เขตแดนที่ปักหมายให้รู้ด้วยรั้วเรียกว่าสีมา และคำว่าสีมาในทางพระวินัยมีความหมายกว้างอันรวมไปถึงดินแดนที่บ้านเมือง เช่นพระเจ้าแผ่นดินหรือรัฐบาลยกให้เป็นกรรมสิทธิ์ของสงฆ์ในพุทธศาสนา เป็นดินแดนเอกเทศต่างหากจากบ้านเรียกตามภาษาวินัยพระว่า “วิสุงคามสีมา”

สีมามี 2 ประเภท เขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นเองเรียกว่าพัทธสีมา “พัทธ” แปลว่า ผูกแล้ว หมายถึง เขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นมีหินเป็นเครื่องหมายอันเป็นเขตในการทำกิจของสงฆ์ที่ถาวร สีมาอีกประเภทหนึ่งคือ อพัทธสีมา หมายถึงแดนที่ไม่ผูก ใช้กระทำสังฆกรรมของสงฆ์เช่นเดียวกัน โดยสรุปคำว่า อุโบสถและสีมาแม้จะต่างกันที่คำแต่มีความหมายเกี่ยวข้องกันคือ อุโบสถเป็นสถานที่ทำสังฆกรรมโดยมีโรงอุโบสถ (อุโบสถาคาร) ตั้งอยู่ในเขตของสีมา ส่วนคำว่า สีมา หมายถึงเขตแดนที่กำหนดขอบเขตของพื้นที่โดยมีเครื่องหมายกำหนดเขตในพระวินัยเรียกว่า นิमित และนอกจากนี้ความหมายของสีมายังรวมไปถึงเขตพื้นที่อื่น ๆ อันเป็นเขตของสงฆ์ในพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ในพุทธบัญญัติ

2. ที่มาและความหมายของคำว่าสีม

ชาวอีสานและชุมชนในสายวัฒนธรรมไท-ลาว เรียกอุโบสถหรือโบสถ์ว่า “สิม” ที่ต่างไปจากภาคกลางและภาคอื่น ๆ คำว่าสิมจะพบว่า มีทั้งภาษาพูดและภาษาหนังสือ มีปรากฏในหลักฐานอยู่ทั่วไป

ในพจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง ให้ความหมายของคำว่า “สิม” มาจากสีมาหรือลิมมา ซึ่งหมายถึงโรงธรรมที่พระสงฆ์ประชุมทำสังฆกรรมต่าง ๆ

คำว่าสิม พัทธสิม และพัทธสีมา ปรากฏในคำจารึกบนแผ่นหิน (หินสีแดง) ที่สำรวจพบสองหลักปักไว้หลังสิมทั้งสองวัดคือ จารึกบนแผ่นเสมานหินด้านหลังสิมวัดมหาผล บ้านท่าขอนยาง จังหวัดมหาสารคาม และแผ่นจารึกที่วัดประสิทธิ์ไชยบาราม บ้านหนองสอ จังหวัดกาฬสินธุ์

ในการศึกษาที่มาและความหมายของคำวลีที่ปรากฏในจารึกอักษรตัวธรรมอีสาน
ทั้งสองแห่งยกมาในการพิจารณา

คำจารึก

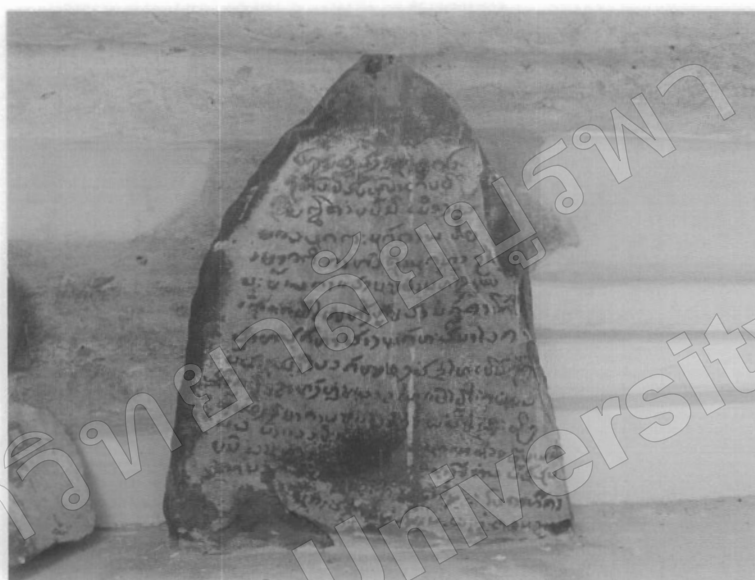
- บรรทัดที่ 1 จุลลสังกาศราชได้ 1222 ตัว เทวสก เชน
บรรทัดที่ 2 7 ขึ้น 15 คำวัน 1 พายในมีหัวครุหลักคำ
บรรทัดที่ 3 แลคนทั้งปวง ภายนอกมี พร สุวนน ภัทที 6....
บรรทัดที่ 4 เจ้าเมือง อุปปหาราช ราชวง ราชบุท
บรรทัดที่ 5 เพี้ย กรมการ ทั้งปวง มีเตตน สุธา พอมกันสร้าง
บรรทัดที่ 6 พททสมิ ลูกนี้ไว้ กับ สาสสนา พร พุทธเจ้าตาบต
บรรทัดที่ 7 เท้า 5000 พระสุสา นิพพาน ปัจจ.....
บรรทัดที่ 8 ตุลาทุส.อนิจจุ.... ...ทุกข.....อ
บรรทัดที่ 9 นุต ตก..วตต นิพพาน
อ่านปัจจุบัน

1. จุลลสังกาศราชได้ 1222 ตัว ปิวอก โทศก เดือน
2. 7 ขึ้น 15 คำ วัน 1 ภายในมีหัวครุหลักคำ
3. แลคณะสงฆ์ทั้งปวง ภายนอกมีพระสุวัณณภักดี
4. เจ้าเมือง อุปราช ราชวงศ์ ราชบุตรทำว
5. เพี้ยกรมการทั้งปวง มีเจตนาสัทธา พร้อมกันสร้าง
6. พททสมิ ลูกนี้ไว้กับศาสนา พระพุทธเจ้า ตราบต่อ
7. เท้า 5000 พระวัสสา นิพพาน ปัจจโยโ
8. ตุลาทุส.อนิจจุ ทุกข์ อ
9. นุตตา..วิตตนิพพาน

อธิบายความ

1. จุลลสังกาศ
2. ตรงกับ พ.ศ.2403
3. ตัว ปี
4. ภายใน กรรมการสงฆ์
5. ตำแหน่งพระเถระผู้ใหญ่

6. ภายนอก กรรมการฝ่ายฆราวาส พระสุวรรณภักดี
7. เพี้ยตำแหน่งราชการ
8. พุทธสิม โบลต์ (ภาษาถิ่น)
9. ลูก ลักษณะนามของโบลต์

ภาพที่ 3-1 จารึกบนแผ่นหิน วัดประสิทธิ์ไธยาราม บ้านหนองสอ จังหวัดกาฬสินธุ์

คำจารึกแผ่นที่ 2

บรรทัดที่ 1	จุลสงกราชไค 12
บรรทัดที่ 2	7 ตว ป้อบหมา เเดิน 6
บรรทัดที่ 3	ขึ้น 8 คำ วัน 3 เมืองเสน.....
บรรทัดที่ 4	น แลบุตรตะ บุตตา พริย
บรรทัดที่ 5	า ยาศติกา ยาคุ พุทธา ชา
บรรทัดที่ 6	มะณี แลตาแสง นายบาน ทาวเพีย
บรรทัดที่ 7	เถาแก นอยไฮย ทงหลาย สามคคา ปด
บรรทัดที่ 8	สารท สดทา สางพดสีมาไว ไ.....
บรรทัดที่ 9	น สาสนา ไนวนต หนองส ข ไหเปนขุน
บรรทัดที่ 10	แกฝูงชา ทงหลาย แลขอไหพอแม

- บรรทัดที่ 11 ฟีนอง ปุยา ตายายแล.....ราชา
 บรรทัดที่ 12 ยฝูงบรรณาแลง ปะกาน 1 เทวบุตร เทวดาอินหม
 บรรทัดที่ 13 ยมมหาราช ท้าวจตุโลก... ..น.....เพ
 บรรทัดที่ 14 ลบเลื่อน.....
 บรรทัดที่ 15 ลบเลื่อน.....
 บรรทัดที่ 16 ลบเลื่อน.....

อ่านปัจจุบัน

- 1 จุลศักราชได้ 12
- 2 2 ตัว ปีฮับเหม้า เดือน
- 3 ขึ้น 8 ค่ำ วัน 3 เมืองแสน
- 4และบุตรตะ บุตตา ภริยา
- 5 ญาติกา ยาคู พุทธา ชา
- 6 มะณี และตาแสง นายบ้าน ท้าวเพี้ย
7. เฒ่าแก่ น้อยใหญ่ ทั้งหลาย สามคคี บัด
- 8ลาท ศรัทธาสร้าง พัทธสีมา ไว้ใน
9. ศาสนา ในวัดหนองสอ ขอให้เป็นบุญ
10. แก่ฝูงข้า ทั้งหลาย และขอให้พ่อแม่
11. ฟีนอง ปุยา ตายาย และราชา
12. ฝูงบรรณาการแล้ว ประการ 1 เทวบุตร เทวดา อินพรหม
13. ยมราช ท้าวจตุโลกบาน เพี้ย 4
14.ลบเลื่อน.....
15.ลบเลื่อน.....
16.ลบเลื่อน.....

อธิบายความ

- 1 จุลศักราช
- 2 ตรงกับ พ.ศ. 2303
- 3 ปีเถาะ
4. เทียบเท่าสมุหkahaim

5. เทียบเท่ากัน

6 พัทธสีมา โบสถ์ (ภาษาถิ่น)

จากจารึกอักษรธรรมบนแผ่นอิฐกว้าง 6 นิ้ว ยาว 10 นิ้ว พบที่วัดกลางมิ่งเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด มีคำจารึกว่า “ชาลิมปั้นดินจีสร้างลิม” ลิมคำหลังหมายถึงโบสถ์ ชาลิมคำแรกเป็นชื่อพระผู้ปั้นอิฐมีตำแหน่งสงฆ์เป็นญาชา

นอกจากหลักฐานในจารึกแล้วยังพบคำว่าพัทธสีมาที่หมายถึงโบสถ์ในหนังสือตีพิมพ์เมื่อ 50 ปี มีใจความว่า

.....ในปี พ.ศ. 2480 ได้มีการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปอยู่เสมอ

คือสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่หน้าตักกว้างถึง 3 ศอก 8 องค์ คือสร้างไว้

ในพัทธสีมา วัดโพธิ์องค์หนึ่ง สร้างไว้ในพัทธสีมาวัดโพธิ์

จากคำที่พบในจารึกและหลักฐานในเอกสารอื่น ๆ นำมาพิจารณาคำที่ขีดเส้นใต้จากหลักฐานที่มีอายุเก่าถึง 250 ปี (จารึกวัดบ้านหนองสอ) มาจนถึงเมื่อ 50 ปี จะพบว่ามีการใช้คำเรียกเหมือนกันว่า พัทธสีมา พัทธลิม และมีคำบางคำเขียนต่างออกไปบ้าง เช่น “พัทธลิม” คำว่า “ลิม” นั้นคงจารึกตามภาษาพูดของชาวบ้านใช้เรียกคำสั้น ๆ เหมือนคำจารึกบนแผ่นอิฐวัดกลางมิ่งเมืองจากคำจารึกว่า “ชาลิมปั้นดินจีสร้างลิม” คำว่าลิมยังใช้เรียกสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันของชาวอีสานกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันคล้ายกับคำเรียกสั้น ๆ ว่า โบสถ์ ของคนในท้องถิ่น

โดยสรุปคำว่า “ลิม” มาจากคำว่าสีมาและพัทธสีมาซึ่งเป็นคำที่ปรากฏในพุทธบัญญัติมีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลดังกล่าวมาแล้วข้างต้น (สุวิทย์ จิระมณี, 2533, หน้า 32-41)

3. ลิมในภาคอีสาน

จากหลักฐานทางเอกสารกล่าวว่าลิมในภาคอีสานของประเทศไทย มีมาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางและในสมัยล้านช้าง พบอยู่ตามหัวเมืองที่เคยเป็นเมืองสำคัญในสมัยอยุธยา เช่น นครราชสีมา อุบลราชธานี หรือเมืองที่เคยอยู่ภายใต้อาณาจักรล้านช้าง เช่น หนองคาย เลย นครพนม เป็นต้น อย่างไรก็ตามด้วยเหตุที่ลิมรุ่นแรก ๆ มักสร้างเป็นอาคารไม้ ซึ่งไม่ค่อยคงทนถาวร ดังนั้นหลักฐานเท่าที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน จึงเป็นลิมที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น โดยลิมที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด สร้างขึ้นในราวรัชกาลที่ 3 ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เท่านั้น ทั้งยังเหลือ

หลักฐานอยู่ไม่มากนัก ส่วนสิมรุ่นเก่ารองลงมาที่พบหลักฐานมากที่สุดจะอยู่ระหว่างสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 นอกเหนือนั้นแล้วจะเป็นสิมรุ่นใหม่ที่เกิดขึ้นในรัชกาลปัจจุบัน

โดยภาพรวมแล้วสิมในภาคอีสานส่วนใหญ่เป็นงานช่างพื้นบ้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวลาวที่อยู่อาศัยในภาคอีสานมานานแล้ว และอีกส่วนหนึ่งเป็นชาวลาวที่อพยพมาภายหลัง ทำให้ลักษณะของสิมมีความแตกต่างกันไปบ้างตามฝีมือช่างที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดและรูปแบบมาจากแหล่งต่าง ๆ กัน

ในการศึกษาลักษณะทางศิลปกรรมของสิมพบว่าปัจจุบันสิมส่วนใหญ่ได้รับการบูรณะใหม่เกือบทั้งหมด โดยเฉพาะในส่วนสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบและลักษณะเฉพาะของงานช่างพื้นถิ่น คือส่วนของหลังคา ซึ่งแต่เดิมสิมใหญ่มักมุงด้วยแผ่นไม้และอาจมีหลายชั้น แต่ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปมุงด้วยสังกะสีบ้าง กระเบื้องบ้าง หรือเปลี่ยนหลังคาปรับปรุงโครงสร้างใหม่ ทำให้การศึกษารูปแบบเดิมทำได้ค่อนข้างยาก

ในที่นี้ขอตั้งเป็นข้อสังเกตลักษณะรูปแบบของสิมในภาคอีสานไว้โดยสังเขป โดยแบ่งเป็นกลุ่ม ดังนี้

3.1 อิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์

เป็นกลุ่มสิมที่ได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งจากกรุงเทพฯ พบตามหัวเมืองสำคัญ ๆ โดยมีรูปแบบที่สำคัญคือ เป็นอาคารที่มีผนังสูง หลังคาทรงคฤห์ (คฤห์ หมายถึง เรือน ใช้เรียกอาคารที่หลังคาเป็นหน้าจั่วแบบโบสถ์วิหารไทยทั่วไปที่มีผนังทึบทั้ง 4 ด้าน แต่ไม่มี “หลังคาปีกนก” ซึ่งเป็นหลังคาที่สร้างขึ้นออกไปทางด้านหน้าและด้านหลังของอาคาร) มีการประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ แบบศิลปะรัตนโกสินทร์ ส่วนลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเป็นงานพื้นบ้าน คือการสร้างเป็นอาคารขนาดเล็กมาก รวมทั้งงานประดับตกแต่งอื่น ๆ ก็ทำขึ้นอย่างเรียบง่าย

ภาพที่ 3-2 สิมวัดแจ้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี สิมที่ได้รับอิทธิพลศิลปะรัตนโกสินทร์

3.2 แบบศิลปะลาว

สามารถแบ่งได้ตามลักษณะที่ปรากฏในศิลปะลาว ดังนี้

3.2.1 สิมแบบหลวงพระบาง

มีลักษณะทั่วไปคล้ายกับสิมแบบหลวงพระบาง คือมีรูปทรงเตี้ย ๆ หลังคาซ้อนหลายชั้น มีการทำหลังคาลดชั้น (เทิบ) ในแต่ละชั้นหลังคามารการซ้อนพื้นหลังคา (ดัดหรือหลั่น) และมี "ปีกนก" ที่แผ่กว้างลงมาคลุมเกือบถึงพื้น ลักษณะนี้เองที่ถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของสิมแบบหลวงพระบาง อันเป็นลักษณะเด่นของงานสถาปัตยกรรมในศิลปะลาว ซึ่งสามารถดูตัวอย่างได้ที่สิมวัดเชียงทอง

ภาพที่ 3-3 สิมวัดศรีโพธิ์ชัย อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย เป็นสิมเทิบ มีเสารับปีกนก หลังคา 3 ชั้น (สำนักวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2557)

3.2.2 สิมแบบเชียงขวาง

ลักษณะของสิมแบบนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับสิมแบบเชียงขวางที่พบในเมืองหลวงพระบาง คือมีความเรียบง่าย มีการทำหลังคาซ้อนชั้น ด้วยการทำหลังคาลาดชั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงทำให้หลังคาขนาดเล็กซ้อนตรงกลางบนหลังคาอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า “เทิบซ้อน” โดยไม่มีการลดชั้นของมุขด้านหน้า ไม่ประดับตกแต่งมากนัก หลังคาไม่อ่อนโค้งมาก ไม่มีช่อฟ้า (สัตว์ประหลาด) แต่มีโหง่อ่อนโค้งคล้ายคลึงกับสิมวัดสุวรรณคีรี (วัดคิรี) อย่างไรก็ตาม สิมวัดแห่งนี้ยังได้นำรูปแบบศิลปรัตนโกสินทร์เข้ามาผสมผสานอยู่บ้าง เช่น ประดับใบระกาหางหงส์ซึ่งตามปกติสิมในกลุ่มนี้ที่เมืองหลวงพระบางไม่นิยมประดับเช่นนี้ สิมแบบนี้พบแพร่หลายในบริเวณอีสานเหนือ เช่น หนองคาย เลย อุดรธานี เป็นต้น

ภาพที่ 3-4 สิมวัดมหาธาตุ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

3.3 สิมแบบพื้นบ้าน-กะทัดรัด

สิมแบบนี้เป็นสิมที่เน้นความเรียบง่าย มีขนาดเล็กกะทัดรัดพบอยู่เป็นจำนวนมากในภาคอีสานของประเทศไทย สิมแบบนี้สร้างขึ้นโดยคำนึงถึงหน้าที่การใช้งานเป็นหลัก และสามารถหาวัสดุได้ง่ายจากในท้องถิ่น ดังนั้นสิมกลุ่มนี้จึงมีขนาดเล็ก มีความเรียบง่าย ไม่ได้คำนึงถึงแนวคิดหรือคติการสร้างอย่างเคร่งครัดตามแบบอย่างช่างหลวง เช่น คติการสร้างที่นิยมมีหลังคาซ้อนชั้นเพื่อแสดงฐานันดรสูงของพระพุทธรเจ้า แต่สิมแบบพื้นบ้านมีหลังคาเพียงชั้นเดียว ไม่มีการซ้อนชั้น หรืออาจมีการทำมุขยื่นออกมาด้านหน้าบ้าง แต่ก็ทำไปเพื่อตอบสนองต่อหน้าที่การใช้งานเท่านั้น

ภาพที่ 3-5 ภาพลายเส้นแสดงลักษณะสิมพื้นบ้าน (สิมวัดสนวนวาริพัฒนาราม)

รูปแบบของอาคารโดยทั่วไป เป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีส่วนของการใช้งานแยกออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นเรือนหรือห้องภายใน และส่วนที่เป็นมุขโถงด้านหน้า โดยมีหลังคาชั้นเดียวที่คลุมทั้ง 2 ส่วน ไม่มีหลังคาซ้อนชั้น หลังคาเป็นทรงจั่ว มีช่อฟ้า (โหง) ใบระกา และหางหงส์ ส่วนการประดับตกแต่งอื่น ๆ จะแตกต่างกันไปบ้างตามฝีมือช่างของแต่ละท้องถิ่น

ภาพที่ 3-6 สิมวัดไตรภูมิคณาจารย์ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

3.4 สิมที่สร้างโดยช่างญวน

หรือเรียกสั้น ๆ ว่า "สิมแบบญวน" สร้างโดยกลุ่มช่างญวน (ชาวเวียดนาม) ที่ได้อพยพเข้ามาอยู่ในภาคอีสานในช่วงระยะ 100 ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะตามจังหวัดที่อยู่ริมแม่น้ำโขง และบริเวณใกล้เคียง เช่น นครพนม หนองคาย อุดรธานี มุกดาหาร อุบลราชธานี

ถือกันว่าชาวญวนเป็นกลุ่มที่มีความสามารถในการก่อสร้างและค่าแรงถูก ดังนั้นจึงมักได้รับงานก่อสร้างอาคารต่าง ๆ ทั่วไปในภาคอีสาน และได้นำวิธีการสร้างรวมทั้งการประดับตกแต่งแบบญวนมาใช้ ทำให้เกิดสิมรูปแบบใหม่ขึ้น

ลักษณะเด่นที่ช่างญวนนำมาใช้ คืออิทธิพลในการสร้างและประดับอาคารแบบศิลปะตะวันตก ซึ่งช่างญวนคุ้นเคยและพบเห็นอย่างแพร่หลายตามอาคารต่าง ๆ ในเวียดนาม ที่สร้างขึ้นในช่วงที่เวียดนามตกอยู่ใต้อาณานิคมของฝรั่งเศส (ยุคโคโลเนียล) ขณะเดียวกันก็ยังมีศิลปะพื้นถิ่นของเวียดนามผสมผสานอยู่ด้วย

ดังนั้นสิมแบบนี้จึงเป็นอาคารที่เป็นส่วนผสมผสานระหว่างศิลปะตะวันตกกับศิลปะเวียดนามเข้าด้วยกัน ส่วนอิทธิพลตะวันตก คือการก่อวงโค้งไว้ตามประตูหน้าต่าง การประดับลวดลายแบบตะวันตกไว้ในส่วนต่าง ๆ ของอาคาร การทำบันไดและราวบันไดทางขึ้นตามแบบที่นิยมในอาคารศิลปะตะวันตก คือผายกว้างออกทางด้านหน้า สำหรับส่วนที่เป็นอิทธิพลศิลปะเวียดนาม คือมักประดับสิงโตแบบเวียดนามไว้ที่เชิงบันได บางแห่งมีการประดับสันหลังคาด้วยมังกรแบบเวียดนามหรือแบบจีน

แต่เนื่องจากสิมแบบญวนหลายแห่งได้รับการบูรณะใหม่ จึงเปลี่ยนไปมุงด้วยสังกะสี รวมทั้งยังมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและงานประดับตกแต่งบางส่วน โดยพบว่าส่วนใหญ่เปลี่ยนไปทำเครื่องประดับหลังคาที่ผสมผสานงานช่างแบบลาวและไทยประเพณี เช่น ทำหลังคาหน้าจั่ว ประดับช่อฟ้า (โหง) ใบระกา หางหงส์

ภาพที่ 3-7 สิมวัดพุทธสีมา อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

อย่างไรก็ตาม สิมอีสานได้มาถึงจุดเปลี่ยนอันสำคัญในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 หรือในยุคของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี เนื่องจากในระยะเวลาที่รัฐบาลได้มีนโยบายให้วัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ สร้างอุโบสถหรือสิมในรูปแบบเดียวกันทั้งหมดตามที่รัฐบาลได้ออกแบบไว้ 3 แบบ เรียกว่า “แบบ ก. ข. และค.” ส่งผลให้การสืบสานงานช่างพื้นบ้านแบบเดิมที่มีมาในภาคอีสานต้งหยุดชะงักลง และไม่มีการสร้างสิมที่เป็นแบบพื้นบ้านตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (ศักดิ์ชาย สายสิงห์, 2555, หน้า 147-155)

4. บทบาทและหน้าที่ของสิม

สิมเป็นอาคารที่มีความสำคัญโดยถือว่าเป็นองค์ประกอบที่ทำให้วัดสมบูรณ์ วัดใดขาดสิมวัดนั้นก็มีฐานะเพียงสำนักสงฆ์ เมื่อพิจารณาถึงบทบาทและหน้าที่ของสิมนับได้ว่าเป็นอาคารที่ใช้ประโยชน์ในการประกอบกิจของสงฆ์หลายประการ จำแนกตามหน้าที่และประโยชน์ใช้สอยได้คือ

4.1 ทำอุโบสถกรรมตามพระวินัยที่บัญญัติไว้ ได้แก่

4.1.1 ทำการสวดปาฏิโมกข์ในทุกครั้งเดือนในวัน 14 หรือ 15 ค่ำ

4.1.2 ทำวัตรเช้าและทำวัตรเย็นที่ต้องปฏิบัติทุกวันในช่วงระยะเวลาเช้าพรรษา

4.2 ใช้ในการอุปสมบท เป็นส่วนหนึ่งของการทำสังฆกรรมที่สำคัญในฐานะเป็น

แหล่งกำเนิดพระภิกษุอันเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา ถ้าปราศจากสิมแล้วการบวชก็ไม่มีพระพุทธศาสนาก็คงดำรงอยู่ไม่ได้ ตามประเพณีของท้องถิ่นบวชในเดือนสี่ เดือนหก และ

เดือนแปด ช่วงระยะก่อนเข้าพรรษาเวลาบวชที่นิยม เวลา 4-6 นาฬิกา รองลงมาหลังเวลาฉันเช้า (จังหัน) ประมาณ 8-9 นาฬิกา เพราะสะดวกแก่ฝ่ายภิกษุสงฆ์และเป็นช่วงเวลาเช้าอากาศยังไม่ร้อนอบอ้าวเหมือนเวลาอื่น

4.3 พิธีสวดผ้ากฐิน งานบุญกฐินจัดขึ้นในเดือนสิบสองตามประเพณีมีการถวายผ้ากฐิน พิธีรับผ้ากฐินอนุโลมทำกันในศาลาหรือบนกฎบัตรบริเวณหน้าครอง การที่จะไปทำในสิมไม่สะดวกแก่บรรดาญาติโยมที่จะเข้าไปในสิมอันเป็นเขตของสงฆ์ตามคติความเชื่อ เมื่อรับผ้ากฐินแล้ว พระสงฆ์จะนำไปสวดในสิมอันเป็นกิจของสงฆ์อีกครั้งหนึ่ง

4.4 ใช้ในการทำสังฆกรรมเพื่อสวดในงานเข้าปริวาสกรรม มีกิจกรรมบางตอนที่ต้องใช้สวดในสิม เช่น การสวดอัฏฐาน (สวดรับอาบัติสังฆาทิเลศ) อันเป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สำคัญของการเข้าปริวาสกรรม

นอกจากนี้หน้าที่ใช้สอยของสิมในทางพระวินัยดังกล่าวแล้ว หน้าที่ใช้สอยอื่น ๆ จะไม่ใช่ประกอบทำสังฆกรรมอันใด แต่จะมีอยู่บ้างเพียงบางครั้ง ใช้สวดมงคลที่สำคัญ ๆ เช่น ในพิธีฮอดสง แต่ไม่บ่อยนัก ส่วนใหญ่จะใช้สวดในผาม (ปะรำพิธี) ในลานวัดที่จัดขึ้นเป็นอาคารชั่วคราว

5. คติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับตัวสิม

จากข้อความในหนังสือวัดมหาธาตุ จังหวัดยโสธร กล่าวถึงบรรดาชาวเมืองตลอดจนกรรมการ (เพี้ย) ชาวบ้านชาวเมืองได้ร่วมใจกันปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุและพร้อมกันนั้นได้สร้างสิมแบบโบราณขึ้น โดยกล่าวถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะและให้ความสำคัญของสิมไว้ดังนี้

...ครั้นต่อมาได้สร้างสิมโบราณขึ้น พระสงฆ์ประชุมสังฆกรรมได้ 21 รูป พอดี ชื่อนี้ถือว่าเป็นเกณต์สำคัญของพระมหาเถระในสมัยนั้นว่าเป็นผู้เคร่งครัดต่อพระธรรมวินัยจริง ในเวลาที่มีการอุปสมบทก็ดีฆราวาสทั้งชายหญิงจะเข้าไปร่วมภายในบริเวณสิมไม่ได้เป็นอันขาด

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่าพระสงฆ์และชาวบ้านในท้องถิ่นต่างเห็นความสำคัญว่า เขตในบริเวณสิมเป็นกิจของสงฆ์เท่านั้น แม้แต่บริเวณบันไดและส่วนที่เป็นเฉลียงในขณะที่พระสงฆ์ทำพิธีอุปสมบทต้องออกไปจากบริเวณดังกล่าวแม้ว่าชาวบ้านจะนั่งคอยในระยะห่างเช่นบนศาลาอาคารที่พักชั่วคราวและบริเวณลานหน้าสิมด้วยความสงบสำรวมกิริยาไม่ทำเสียงรบกวน ส่วนเรื่อง

ขนาดต้องพอดีกับเนื้อที่ในการใช้สอย ถ้าใหญ่เกินไปดูแลรักษายากและถ้าเล็กเกินไปจนไม่สามารถประกอบการทำสังฆกรรมบางอย่างได้ก็จะทำให้กรรมนั้นวิบัติ

นอกจากความเชื่อดังกล่าวแล้วการให้ความสำคัญของตัวลิมเป็นเขตของพุทธาวาส ในการวางตำแหน่งอาคารอื่นไม่ควรบดบังลิม โดยเฉพาะกุฏิจึงมีคติความเชื่อที่สืบทอดจากการบอกเล่ากันว่า ห้ามสร้างกุฏิไว้หน้าลิม โดยมีเหตุผลว่าตั้งอยู่ตรงหน้าพระประธานทำให้เห็นการกระทำของภิกษุสงฆ์ที่ไม่สมควร มีผลทำให้เกิดความวิบัติแก่วัดและพระสงฆ์ได้

การให้ความสำคัญของบิโสลิม (สระตือ) หมายถึงลูกนิมิตเอกซึ่งอยู่ตรงกลาง ชาวอีสานให้ความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์เป็นของบรรพบุรุษได้สร้างไว้แต่ในอดีตควรให้คงอยู่ต่อไป จากคติความเชื่อเรื่องลิมนี้ส่วนใหญ่เมื่อขำรดทรดทโรมไม่สามารถจะบูรณะได้ก็จะสร้างครอบ (กวม) ของเดิมในส่วนที่เป็นฐานลิม (เอนชัณท์) ซึ่งเราจะพบลักษณะเช่นนี้อยู่ทั่วไปเมื่อบูรณะปฏิสังขรณ์เสร็จแล้ว จึงไม่มีพิธีผูกพัทธสีมา (พิธีขอดลิม) จะมีอยู่เพียงพิธียกขอฟ้า (สุวิทย์ จิระมณี, 2533, หน้า 41-45)

6. ประเภทของลิม

ลิมในภาคอีสานแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ ลิมน้ำและลิมบก

ตามคติเดิม การบวชต้องกระทำภายในลิม มีการขอพระราชทานกำหนดสถานที่นั้น เป็นวิสุงคามสีมาแล้วก่อสร้างลิม สถานที่นั้นจะใช้เป็นที่ทำสังฆกรรมได้ถาวร ลิมที่สมบูรณ์จะต้องมีพัทธสีมา หากว่าไม่มีวิสุงคามสีมาถาวรตามลักษณะดังกล่าวข้างต้นก็ต้องไปบวชในน้ำ ใช้บริเวณที่เป็นน้ำประกอบพิธี โดยสร้างเป็นลิมแบบชั่วคราวหรือสร้างเป็นศาลากลางน้ำ เพราะถือว่าน้ำเป็นสิ่งบริสุทธิ์

6.1 ลิมน้ำ

ลิมน้ำเป็นอาคารที่สร้างขึ้นชั่วคราวอยู่กลางน้ำ เช่น ในบึงหรือสระน้ำ ตำแหน่งที่ตั้งไม่ตายตัว สุดแต่หมู่บ้านนั้น ๆ จะมีแหล่งน้ำอยู่ที่ใด แต่ส่วนใหญ่มักอยู่ใกล้กับบริเวณวัด หากต้องการความบริสุทธิ์ของพื้นที่ ๆ ปลูกสร้างเป็นพิเศษ ตัวลิมจะต้องอยู่ห่างจากฝั่งชั่วคราวระยะก้นน้ำ สาดไม่ถึง มีสะพานทอดยาวเชื่อมต่อฝั่ง เวลาทำสังฆกรรมจะต้องชักสะพานออกไม่ให้มีสิ่งเชื่อมต่อระหว่างฝั่งกับตัวลิม

ลิมน้ำถือว่าเป็นลิมบริสุทธิ์ เป็นคติความเชื่อของพุทธศาสนาที่ลัทธิลังกาวงศ์ที่นิยมบวชกันในน้ำ โบสถ์น้ำ โบสถ์ลอยน้ำยังมีหลักฐานปรากฏให้เห็นอยู่ที่วัดกัลยาณี่ ประเทศศรีลังกา

ในประเทศไทยโบสถ์น้ำที่ตั้งอยู่ในน้ำอย่างแท้จริงทั้งหลัง สุ่มธ ชุมสาย ณ อยุธยา กล่าวว่า มีที่วัดพุทธอื่น อำเภอมะแม่ม จังหวัดเชียงใหม่ และอาจดูได้ที่วัดตระพังเงินและวัดสระสีสุโขทัย "...โบสถ์ทั้งสองแห่งนี้สร้างอยู่บนเกาะเล็กนิดเดียว ขนาดพอที่จะรองรับฐานโบสถ์ไว้ได้เท่านั้น และตั้งอยู่กลางสระน้ำขนาดใหญ่ ในฤดูฝนเมื่อน้ำปริ่มขอบสระจะแลเห็นเหมือนกับว่าโบสถ์ลอยอยู่ในน้ำแต่ไกล ไกล ๆ กันมีสะพานไปเชื่อมกับตัวโบสถ์ ดูแล้วเหมือนกับแพซึ่งลากจูงกันอยู่กลางสระน้ำทีเดียว

คตินิยมดังกล่าวปรากฏในประวัติของพระครูโพนเสม็ดหรือ "พระครูชีนหอม" เช่นเดียวกันตามประวัติพระครูโพนเสม็ดสมัยเป็นสามเณรขึ้นชื่อลือชาว่ามีสติปัญญาเฉลียวฉลาดแตกฉานในพระไตรปิฎกตั้งแต่ยังเป็นสามเณรจนได้เป็น "ราชาจิว" เมื่ออายุครบ 21 ปี พระเจ้าเวียงจันทน์ได้มีมติให้อุปสมบทเป็นภิกษุ ราชาจิวได้ตั้งชื่อแม้ว่าให้ทำโบสถ์น้ำจึงจะบวช พงศาวดารบันทึกว่าพระเจ้าเวียงจันทน์ได้จัดหาเรือใหญ่มาพ่วงติดกันเข้าแล้วทำโบสถ์น้ำ เมื่ออุปสมบทเสร็จ แปะโบสถ์น้ำก็จมลง สงฆ์ที่ชุมนุม 500 รูปต้องว่ายน้ำขึ้นฝั่ง ไตรจิวรเบียดทุกองค์ ยกเว้นพระครูโพนเสม็ด

ลักษณะของลิมน้ำโดยทั่วไป มีทั้งที่กั้นฝารอบและที่เปิดโล่งคล้ายศาลากลางน้ำ ส่วนใหญ่ไม่นิยมตีฝา หากมีการกั้นฝาจะใช้ไม้ตีซ้อนกันเป็นเกล็ดคล้ายกับฝาเรือนไม้กระดาน หลังคาแต่เดิมใช้กระเบื้องหรือที่เรียกว่า "แป้นไม้"

ลิมน้ำที่มีรูปลักษณะของตัวอาคารคล้ายกับกุฏิหรือศาลากลางน้ำที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบันมักจะอยู่ตามชุมชนที่ห่างไกลจากสังคมเมือง ตัวอย่างเช่น ลิมที่วัดเทพนาคดา บ้านนาหนาด อำเภอรามัญ จังหวัดนครพนม

ลิมน้ำที่วัดเทพนาคดา มีขนาด 3.55 x 2.75 เมตร สูงจากพื้นหัดบาทถึงเหนือสุดฝาผนังไม้ 2.00 เมตร มีชานหน้ายื่นออกมาเชื่อมต่อกับฐานลิม 2.50 เมตร ตัวลิมมีเสากลมใหญ่ 6 ต้น รองรับให้ตัวอาคารลอยน้ำ และเสาอีก 2 ต้นมีขนาดย่อมกว่าทำหน้าที่รองรับชาน เชื่อมต่อจากชานกับฝั่งคือแผ่นไม้กระดานขนาดกว้างพอวางเท้า บนฝาผนังที่สี่ส่วนที่อยู่ต่ำกว่าฐานหน้าต่างจะตีเกล็ดไม้ลายลูกฟักตามแนวนอน เหนือขึ้นไปจะตีเป็นแนวตั้งหรือแนวดิ่ง ด้านนี้ทั้งสองมีหน้าต่างข้างละบาน

แต่เดิมลิมน้ำหลังนี้มุงหลังคาแป้นไม้ แต่ปัจจุบันเป็นสังกะสี ลิมน้ำหรือหน้าบันแกะไม้ประดับเป็นรูปพระอาทิตย์มีประกายรัศมี มีความงามอย่างเรียบง่ายสมกับเป็นอาคารที่เกิดจากน้ำพักน้ำแรงของชาวบ้านและชาวกวัดที่เข้าใจในกฎของมัชฌิมาปฏิปทา

6.2 สิมบก

สิมบกเป็นอาคารที่สร้างขึ้นในชุมชนที่ตั้งมั่นเป็นหลักแหล่งถาวร และมีความมั่นคงพอสมควร สิมบกแบ่งออกได้เป็น 3 แบบ คือ สิมไม้ สิมโถง และสิมก่อผนัง

6.2.1 สิมไม้ เข้าใจว่าเป็นการสืบทอดมาจากลิมน้ำที่สร้างขึ้นด้วยไม้ทั้งหมด มีรูปทรงกะทัดรัด ความกว้างยาวไล่เลี่ยกัน ผนังทั้ง 4 ติฝาไม้กระดานทั้งในแนวนอนและแนวตั้ง

สิมไม้พบมากเป็นพิเศษในเขตอีสานใต้ คือ แถบจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ที่เหลืออยู่ในปัจจุบันส่วนใหญ่สร้างขึ้นก่อน พ.ศ. 2500 ไม่นานนัก

สิมไม้ขนาดเล็กสุดเท่าที่พบ เป็นสิมยกพื้นมีใต้ถุนสูง 1.20 เมตร เป็นเรือนไม้ 3 ห้อง ยาว 6.90 เมตร กว้าง 4.00 เมตร ติฝาเป็นเกล็ดในแนวยืน ด้านหน้ามีชานต่อออกมายาวประมาณ 2 เมตร หลังคามุงสังกะสี มองผ่าน ๆ คล้ายกับกุฏิสงฆ์ ที่บ่งว่าเป็นสิมเพราะปักเสมารอบล้อมทั้ง 8 ทิศ สิมที่กล่าวถึงนี้เป็นลิมอยู่ที่วัดภูมิภาค บ้านดอนหมุ ตำบลขามเปี้ย อำเภอดงรัก จังหวัดอุบลราชธานี

สิมไม้วัดราษฎร์สามัคคี บ้านตะบัน (ตะบัล) ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เป็นอาคารไม้ขนาดใหญ่กว่าลิมไม้อื่นใดเท่าที่มีการสำรวจ กว้าง 5.80 เมตร ยาว 12.20 เมตร สูงจากพื้นจนจรดสันหลังคารวม 10 เมตร

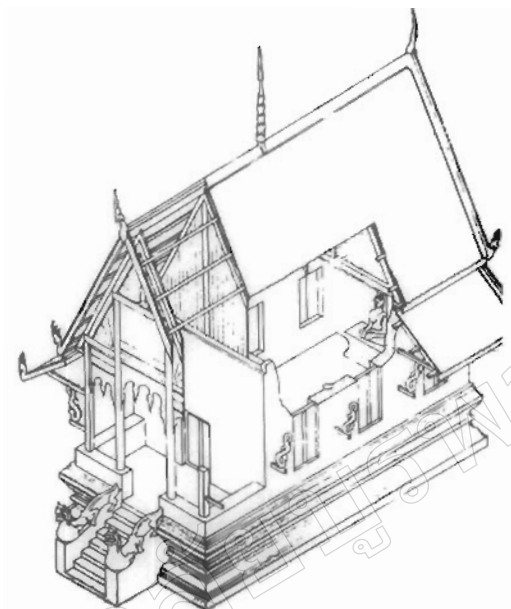
เสน่ห์ของลิมหลังนี้ นอกจากความใหญ่โตของโครงสร้างอันเกิดจากการประกอบด้วยไม้ล้วน ๆ ในส่วนรายละเอียดปลีกย่อย สถาปนิกหรือนายช่างยังมีความพยายามสอดแทรกแง่มุมความงามความมีเสน่ห์ออกมาตามความรู้สึกนึกคิด ตามรูปแบบโครงสร้างของศิลปะพื้นบ้าน ฐานลิมจะประกอบไปด้วยแผ่นไม้แกะสลักให้เป็นรูปของบัวคว่ำบัวหงาย และท้องไม้ เพื่อให้เกิดความงามสมกับวัตถุที่เสาะหามาได้ ตามกำลังสติปัญญาและวัสดุที่มีอยู่

6.2.2 สิมโถง เป็นอาคารที่มีรูปทรงโปร่งกะทัดรัด ประกอบด้วยเสาไม้หรือเสาอิฐ ตั้งอยู่บนพื้นฐานยกพื้นรองรับหลังคา ไม่กั้นฝา หากจะมีก็เฉพาะด้านหลังพระประธาน เนื้อที่ของลิมโถงมีขนาด 2-3 ห้อง สร้างขึ้นสำหรับพระภิกษุตั้งแต่ 6-10 รูป เพื่อทำสังฆกรรมโดยตรง พื้นจะยกสูงขึ้นจากพื้นดินแต่พอประมาณ พื้นหัตถบาทเป็นอาณานิเวศพื้นที่ภายในทั้งหมดถือว่าเป็นเขตวิสุงคามสีมาเป็นเขตของสงฆ์โดยเฉพาะ หากจะมีอุบาสก อุบาสิกาเข้าร่วมพิธีกรรมก็จะเฝ้าสังเกตการณ์ฟังเสียงแห่งธรรมอยู่บริเวณนอกลิม สามารถชื่นชมวัตรปฏิบัติของภิกษุณะร่วมสังฆกรรมได้โดยตลอด

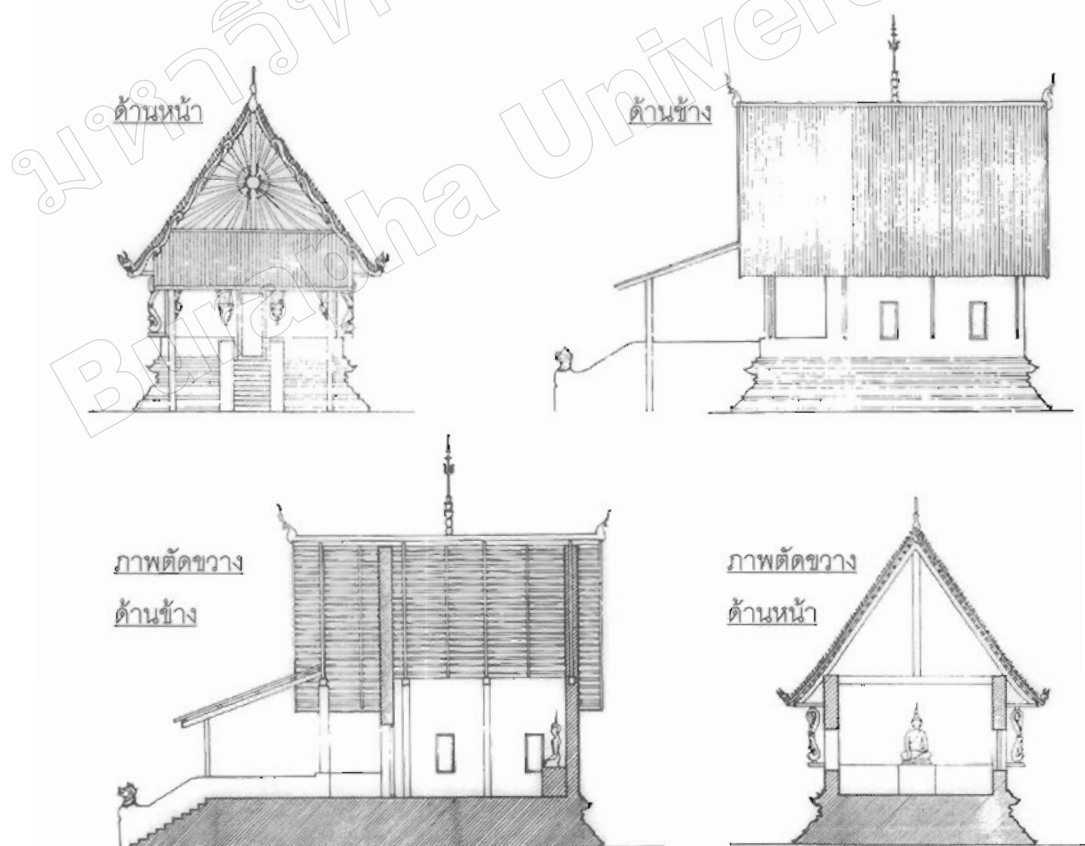
บรรยากาศภายในตัวอาคารสามารถคลายความร้อนอบอ้าว อากาศถ่ายเทได้สะดวกในขณะที่ประกอบพิธีกรรม ภายในตัวอาคารไม่มีเครื่องตกแต่งอันอลังการแต่อย่างใด นอกจากองค์พระประธานอันเป็นหลักของสิมโดยทั่วไป มีสิมโถงอีกลักษณะผาผนังด้านรีหนึ่งช่วงที่ติดกับพระประธานสร้างในลักษณะลดหลั่นเหมือนขั้นบันได เพื่อป้องกันฝนสาดองค์พระประธาน หรือเป็นการเสริมสร้างความงามให้เกิดคุณค่าทางด้านสุนทรีย์ภาพตามสภาพของศิลปะพื้นบ้าน

6.2.3 สิมก่อผนัง เป็นอาคารที่มีผนังทึบตันทั้งสี่ด้าน รูปผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก มีขนาดตั้งแต่ 3-4 ห้องเสา ก่อด้วยอิฐดิบ หรืออิฐเผาฉาบปูน

บนพื้นผนังด้านรีทั้งสองจะเจาะหน้าต่างด้านละ 1 ช่อง ตรงห้องกลางมีบานหน้าต่างขนาดเล็กเพียงบานหรือ 2 บาน หรืออาจเพิ่มหน้าต่างขนาดเล็กก่ออิฐหรือเจาะผนังเป็นรูปซีกวง เพื่อให้อากาศถ่ายเท สิมบางแห่งจะทำซีกวงส่วนนี้ด้วยไม้แกะสลักลายลูกมะหวดด้วยไม้เนื้อแข็ง ผนังด้านหน้ามีประตูทางเข้า 1 ประตู บานประตูทำด้วยไม้แกะสลักเป็นลวดลายเครือเถา หรือเป็นภาพเทวดา ผนังด้านหลังทึบตัน ฐานรองรับองค์พระประธานจะเชื่อมต่อกับผนังด้านหลังพระประธานสร้างด้วยอิฐดิบหรืออิฐเผาฉาบปูน หรือแกะสลักด้วยไม้เนื้อแข็งโดยฝีมือของช่างชาวบ้านเป็นประติมากรรมพื้นบ้านพื้นดินไม่มีหัตถบาท เนื่องด้วยบริเวณพื้นที่ทั้งหมดภายในสิมเป็นส่วนของสงฆ์โดยเฉพาะ จากประตูด้านหน้า มีราวบันได 2 ข้าง มีการก่ออิฐฉาบปูนทำเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น รูปม้า นาค สิงห์หรือมอมหรือหมาสรวงและมกร รูปปั้นสัตว์เหล่านั้นเป็นยามคอยเฝ้าสิมอยู่ตรงเชิงบันได และเพื่อเป็นการประดับสิมให้เกิดความงาม หลังคามุงด้วยแป้นไม้หรือกระเบื้องไม้คลุมตัวอาคารก่อผนัง สิมบางแห่งที่นายช่างฝีมือประณีต จะทำเป็นหลังคาลดชั้นตรงส่วนด้านหน้าคลุมชายที่ผืนออกมาจากประตูทางเข้าสู่อาคารสิม หรือผนังด้านรี จะมีเชิงชายหลังคาปีกนก หน้าบันประดับตกแต่งด้วยลวดลายหรือเครือเถาแกะสลักไม้ หรือประดับด้วยลวดลายรัศมีของแสงอาทิตย์ ส่วนล่างของฐานจั่วหรือหน้าบันมีลายแกะสลักไม้เป็นลายโค้งคว่ำหรือลายรวงผึ้ง ฐานทั้งสี่ของสิมชนิดนี้ ก่ออิฐ ฉาบปูน ทำเป็นชั้น บัวคว่ำ บัวหงาย เส้นลวดและลายทองไม้ มีรูปทรงที่เรียบง่าย

ภาพที่ 3-8 ภาพลายตัดขวางสิมก่อผนัง เป็นรูปแบบสิมที่พบมากที่สุดที่มุดในเขตอีสานตอนกลาง

ภาพที่ 3-9 ภาพลายเส้นแสดงรายละเอียดของสิมก่อผนังแบบพื้นบ้าน วัดจักรวาลภูมิพิณิจ

ลิมก่อกวนังเป็นลิมที่ปรากฏอุปแต้ม เพราะเป็นลิมแบบเดียวที่มีเนื้อที่ของผนังเหมาะสมสำหรับการเขียนภาพมากที่สุด ช่วงแต้มอีสานนิยมเขียนภาพบนผนังทั้งภายในและภายนอกทั้งสี่ด้าน โดยเฉพาะด้านนอกถือเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นอีสาน (ไพโรจน์ สโมสร, 2532, หน้า 27-32)

7. ลิมกับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมในวัด

วัดเป็นสถาบันทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอยู่ภายในกำแพงหรือรั้วล้อมรอบพื้นที่รูปสี่เหลี่ยม มีประตูทางเข้าเกือบทุกด้าน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับด้านใดของวัดติดกับเขตที่พักอาศัยของชาวบ้าน ก็จะมีประตูทางเข้าในด้านนั้น ๆ 1 หรือ 2 ประตู

ภายในวัดที่มีอาคารใช้ในกิจของสงฆ์และประกอบพิธีการทำบุญทำกุศลตามประเพณีของชาวบ้าน จากการศึกษาพบว่าในวัดหนึ่ง ๆ จะมีอาคารตั้งอยู่ห่าง ๆ เนื่องจากมีอาคารไม่มากนัก ประกอบด้วยอาคารแยกตามประเภทไว้ดังนี้

7 1 ลิม เป็นอาคารที่ใช้ประกอบทำสังฆกรรมในทางพุทธศาสนาของภิกษุสงฆ์ ซึ่งถือว่าเป็นเขตพุทธาวาส

7 2 พระธาตุ หมายถึง สิ่งก่อสร้างเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือพระธาตุของพระอรหันต์สำหรับ “ธาตุ” ใช้บรรจุอัฐิของสามัญชนทั่วไป พระธาตุและธาตุของพระสงฆ์ที่ควรแก่การสักการบูชา เช่น ธาตุยาคุหรือหลักคำจะตั้งใกล้กับลิมอันเป็นบริเวณเขตพุทธาวาส สำหรับธาตุของสามัญชนทั่วไปจะสร้างไว้ตามมุมหรือกำแพงรอบวัด

7 3 ศาลา (หอแจก) เป็นที่แสดงธรรมและเขตประพฤติปฏิบัติธรรมในการทำบุญทำกุศลของประชาชนและประกอบกิจกรรมอื่น ๆ ตามเอนกประสงค์ของชาวบ้าน ในส่วนนี้ถือว่าเป็นเขตธรรมวาส

7 4 กุฏิ เป็นที่พักอาศัยของภิกษุสงฆ์ มีทั้งกุฏิหมู่และกุฏิเดี่ยว สำหรับกุฏิหมู่มีชานเชื่อมต่อและมีบริเวณหน้าครอง (เป็นส่วนหนึ่งอยู่ด้านหน้าของกุฏิ จะยกพื้นสูงกว่าที่นั่งของฆราวาส ในส่วนนี้มีแท่นพระพุทธรูปและโต๊ะหมู่บูชา สำหรับสวดมนต์ในกิจของสงฆ์บางอย่าง และเป็นที่ออกรับญาติโยมที่มาติดต่อ) ในส่วนที่เป็นที่พักอาศัยของภิกษุสงฆ์ถือว่าเป็นเขตสังฆาวาส

7 5 หอระฆัง เป็นสิ่งก่อสร้างสำหรับไว้ระฆัง เพื่อตีบอกสัญญาณแก่พระสงฆ์และชาวบ้าน จากหน้าที่ของหอระฆังและความสะดวกแก่การใช้สอยจึงตั้งไม่ห่างไกลจากกุฏิ

7 6 ศาลาที่พักหน้าลิม เป็นที่พักของฆราวาสชั่วคราวขณะที่รอพระสงฆ์ทำสังฆกรรมภายในลิม ลักษณะเปิดโล่งจะพบเฉพาะบางแห่งเท่านั้น

7.7 หอพระ เป็นหอขนาดเล็กสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป ในพิธีสงฆ์ พระพุทธรูป ในเทศกาลงานบุญเดือนห้า พอพระดังกล่าวโดยทั่วไปจะอยู่ใกล้กับสิม

7.8 หอพระอุปคุต เป็นหอขนาดเล็กเช่นเดียวกับหอพระ สร้างขึ้นเป็นหอพระอุปคุต และตั้งเครื่องอัฐฐะบริขารเพื่อเชิญพระอุปคุตมาร่วมพิธีในงานเทศกาล บุญเผาส (เดือนหก) หออุปคุตโดยทั่วไปอยู่ใกล้กับศาลาอันเป็นสถานที่จัดงานบุญ

7.9 ลานวัด เป็นที่ว่างหรือที่โล่งเชื่อมต่อระหว่างอาคารภายในบริเวณวัดได้ตลอด และทั้งยังสนองประโยชน์ในการทำกิจกรรมกลางแจ้ง เช่น การละเล่น ขบวนแห่ในงานประเพณี ของท้องถิ่น บริเวณหน้าศาลาคอนข้างจะเป็นศูนย์รวมมากกว่าส่วนอื่น ๆ เนื่องจากอยู่ใกล้กับ ศาลาอันเป็นอาคารที่รวมของชาวบ้านในการจัดกิจกรรมงานบุญและงานอื่น ๆ ที่เข้ามาจัดภายใน วัด (สุวิทย์ จิระมณี, 2533, หน้า 47-52)

คติความเชื่อ รูปแบบ และเรื่องราวที่เกี่ยวกับฮูปแต้ม

1. คติความเชื่อเกี่ยวกับฮูปแต้ม

ฮูปแต้มเกิดขึ้นด้วยความเชื่อและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของชาวบ้าน ช่างแต้มสร้างสรรคผลงานขึ้นเพื่อเป็นพุทธานุชา โดยได้แรงบันดาลใจจากเรื่องราวทาง พระพุทธศาสนา วรรณกรรมท้องถิ่น รวมไปถึงวิถีชีวิตของสังคมในช่วงเวลานั้น นอกจากจะสร้าง ขึ้นเพื่อเป็นพุทธานุชาแล้ว ยังสร้างสรรคขึ้นเพื่อโน้มน้าวจิตใจของชาวบ้านให้เกิดศรัทธาต่อ พระพุทธศาสนาอีกทางด้วย

แม้วัฒนธรรมการสร้างฮูปแต้มบนผนังสิมหรือผนังโบสถ์ในภาคอีสานจะไม่ได้สืบ ทอดมาจากวัฒนธรรมการสร้างฮูปแต้มบนผนังถ้ำโดยตรง แต่คติในการสร้างฮูปแต้มเพื่อความงาม นั้นมีมานานดังเนื้อความในลำพระเวส (เวสสันดรล้านวนอีสาน) กัณฑ์มัทรี (มัทรี) ซึ่งปริวรรตจาก อักษรธรรมโดยอาจารย์เคน ลาวงค์ เนื้อความกล่าวถึงการรำพันรักที่พระเวสสันดรมีต่อพระนาง มัทรีว่าหากนางมัทรีตายจะสร้างโคงบรรจุศพและจะตกแต่งลวดลายและเขียนรูปต่าง ๆ

“ปัสมควรตายพื่อนอ ผิวนางมัทรีเมื่อตาย เมืองแก้วภูประเซชัยเวียงกว้าง พี่จัก สร้างใส่ไม้ไผ่ลงลายลง ภายบนพี่จักใส่ปาสารทแป้นปูลาดพี่จักใส่ลายลง ดวงปีพี่ จักใส่ข้อฟ้า กำหนดพี่จักแต้มลายวัลย์ ท้นกลางพี่จักแต้มฮูป ก็นรินระอนนอนเทียมคู่ เกาะเกี่ยวอยู่เวหาหลวงหน้าพี่จักแต้มฮูปนาคาลงเล่น พี่จักแต้มฮูปท้าวแอ่นนำสาว ทางยาวพี่จักแต้มฮูปลายเครือวงวาด ดินผาสาดพี่จักแต้มลายโคมขัด ถัดนั้นโบกซ่อม

ที่จักไล่ลงลาย ลงหมายที่จักไล่ดอกผักแว่น เป็นอัดหน้าที่จักไล่ลายจีน ตีนธรณีที่จักแต้มฮูปเทวดามาถือธงชัยเดียรดาษ ถัดนั้นที่จักแต้มฮูปจักรวรรดิราชมา แกว่งจามรดั่งลือ" (สุมาลี เอกชนนิยม, 2548, หน้า 8-9)

เนื้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าคนอีสานมีคตินิยมในการใช้รูปเขียน (ฮูปแต้ม) เช่น รูปกินรี นาค เทวดา ลายเถา ลายโคมขัด ลายดอกผักแว่น ตกแต่งวัสดุ อาคารสถานที่ต่าง ๆ มานาน ลักษณะ จินตาวงษ์ (2542) กล่าวว่า จิตรกรรมพื้นบ้านอีสานที่เน้นประโยชน์ในการใช้สอยมีหลายชนิด ได้แก่ ภาพเขียนผ้าผะเหวดหรือผ้าพระบฏที่ใช้ในการประกอบพิธีงานผะเหวด นอกจากนี้ยังมีลายสักตามร่างกาย และภาพเขียนตามผนังโบสถ์หรือสิม

ภาพที่ 3-10 ผ้าผะเหวดที่ใช้ในการแห่ขบวนประกอบพิธีในงานบุญมหาชาติ

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม (2538) กล่าวถึงชุมชนอีสานโบราณว่า ในพุทธศตวรรษที่ 12-16 ดินแดนแถบอีสานแบ่งเป็นแคว้นต่าง ๆ ได้แก่ 1. กลุ่มเมืองเขตลุ่มน้ำมูล ลุ่มน้ำโขง ในเขตจังหวัดอุบลราชธานี นครพนม ยโสธร ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ สุรินทร์ และบุรีรัมย์ 2. กลุ่มเมืองบริเวณตอนกลางแม่น้ำมูล ได้แก่ เขตจังหวัดนครราชสีมาตั้งแต่อำเภอปักธงชัย อำเภอสูงเนิน 3. กลุ่มเมืองในบริเวณลุ่มน้ำชีตั้งแต่เขตจังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น กาฬสินธุ์ กลุ่มเมืองบริเวณลุ่มน้ำชีตอนบนมีชุมชนโบราณแหล่งใหญ่หลายแห่งซึ่งปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีได้แก่ เมืองคอนสวรรค์ เขตจังหวัดชัยภูมิ เมืองนครจำปาศัณฑ์ เขตอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เมืองนครจำปาศรี เขตอำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม เมืองฟ้าแดดสงยาง เขตอำเภอกมลาไสย

จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น สำหรับนครจำปาศรี เขตอำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคามนั้น มีการพบ
 สถูปบรรจุพระบรมธาตุ ซึ่งทำให้สันนิษฐานได้ว่า นครจำปาศรีมีการบูชาพระบรมธาตุ ลักษณะ
 เช่นนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาจากอาณาจักรทวารวดีที่แผ่เข้าไปเปลี่ยนแปลง
 ความเชื่อของคนในชุมชนซึ่งเดิมรับเอาอิทธิพลของฮินดูและขอม ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 23 ถึง
 ปัจจุบัน ดินแดนภาคอีสานได้รับวัฒนธรรมจากกลุ่มไทย-ลาว งานจิตรกรรมฝาผนังต่าง ๆ เริ่ม
 เกิดขึ้นในระยษะพุทธศตวรรษที่ 24-25 การสร้างจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และสิ่งของ
 อื่น ๆ เป็นไปเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา นอกจากนี้คณะกรรมการโครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรม
 ไทย (2542) มีความเห็นว่า จิตรกรรมของช่างพื้นบ้านอีสานที่เขียนไว้บนอุโบสถหรือบนอกลิม
 นาวามีจุดประสงค์เดียวกับการเขียนไว้ภายในอุโบสถ คือเพื่อสั่งสอนประชาชนให้ครองตนอยู่ใน
 ศีลธรรมและใช้เล่านิทานพื้นบ้าน

กล่าวได้ว่า การนับถือพุทธศาสนาในดินแดนอีสานที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ราว
 พุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงปัจจุบัน ทำให้มีการสร้างสิ่งของและศาสนสถานรวมทั้งการสร้างงาน
 จิตรกรรมฝาผนังเพื่อสักการบูชาและแสดงถึงความเลื่อมใสในพุทธศาสนา ตลอดจนเพื่อสั่งสอน
 ศีลธรรมแก่ประชาชน (สุมาลี เอกชนนิยม, 2546, หน้า 10-12)

ช่างทำอุบุดั้มหรือช่างวาดรูปนั้น ในท้องถิ่นอีสานจะเรียกกันว่า "ช่างดั้ม" ช่างดั้ม
 ที่เป็นช่างพื้นบ้านมีขนบการวาดอุบุดั้มต่างไปจากที่อื่น ๆ ช่างจะวาดรูปไว้ที่ผนังลิ้มทั้งด้านในและ
 ด้านนอกเพราะลิ้มพื้นบ้านมีขนาดเล็ก พื้นที่ด้านในไม่เพียงพอที่จะวาดรูปเล่าเรื่อง นอกจากนี้การ
 วาดอุบุดั้มไว้ผนังด้านนอกของลิ้มทำให้คนที่ไม่สามารถเข้าไปร่วมศาสนพิธีในลิ้มได้ระหว่งรอ
 ช่างดั้มได้นำเอาชาดกและนิทานพื้นบ้านที่คนในชุมชนคุ้นเคยมาแปลงเป็นรูปประทับไว้ที่ผนังลิ้ม
 ผนังลิ้มจึงเป็นสื่อเล่าเรื่องและสอนศีลธรรมนี้ทำให้คนดูเกิดรสชาติและจินตนาการต่างไปจากการ
 ฟังหรือการชมการแสดง นอกจากอุบุดั้มจะให้ความรู้ ให้คติ และความเพลิดเพลินแก่คนดูแล้ว
 อุบุดั้มยังทำให้ลิ้มหลังเล็ก ๆ มีสีสัน มีลวดลายประดับประดาตกแต่งให้สะดุดตา ดึงดูดความ
 สนใจ การวาดอุบุดั้มบนผนังลิ้มด้านนอกจึงแสดงถึงความคิดอิสระของช่างพื้นบ้านเป็นความคิด
 สร้างสรรค์และภูมิปัญญาของช่างพื้นบ้านในสมัยนั้นโดยแท้

สำหรับแนวคิดในการวาดอุบุดั้มก็ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวขึ้นอยู่กับขนาดของลิ้ม
 ความเหมาะสมของฝาผนังและความพึงพอใจของช่างดั้ม การจัดวางรูปต่าง ๆ ก็เป็นไปตาม
 ธรรมชาติหรือเป็นไปตามความรู้สึกว่า "งาม" ที่มีอยู่ในตัวช่าง ส่วนเรื่องราวที่วาดก็มีทั้งเรื่องราวที่
 ช่างดั้มรู้ข้อเท็จจริง จากที่ได้เห็น ได้ปฏิบัติ ได้ร่วมประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ และเรื่องที่คิด

จินตนาการ บางครั้งก็วาดไปตามความประสงค์ของเจ้าอาวาสหรือเจ้าของสถานที่นั้น ๆ เนื้อหาของรูปแต้มส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องสั่งสอนศีลธรรม แสดงเรื่องราวที่เป็นความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา ส่วนเรื่องที่เป็นวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นมักเป็นส่วนเสริมเนื้อหาหลักเรื่องราวนี้จะบอกเล่าตามแต่ความคิดของช่าง (สุมาลี เอกชนนิยม, 2548, หน้า 9-10)

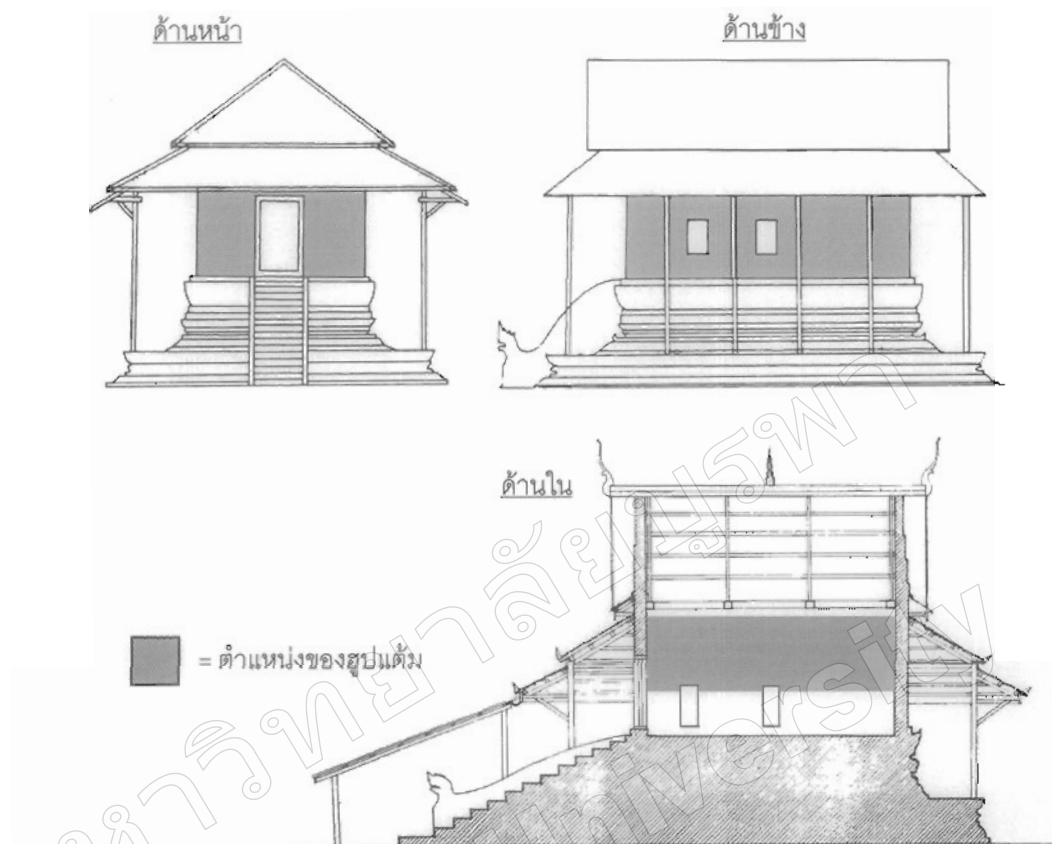
2. รูปแบบของรูปแต้ม

รูปแบบและกรรมวิธีการจัดองค์ประกอบศิลป์ในรูปแต้มอีสานไม่มีกฎตายตัว ช่างแต้มมีอิสระในการแสดงออกอย่างเต็มที่ ช่างแต้มคนเดียวกันหากไปเขียนภาพ ณ สถานที่ที่ต่างกัน รูปลักษณ์ขององค์ประกอบศิลป์ รวมทั้งรายละเอียดก็จะแตกต่างกันออกไป ช่างแต้มจะเลือกสรรเรื่องราวจากพุทธประวัติหรือจากวรรณกรรมพื้นบ้านเฉพาะส่วนหรือตอนที่ช่างแต้มประทับใจนำมาพรรณนาด้วย เส้น สี และองค์ประกอบภาพที่ต่อเนื่องกันไป จากภาพหนึ่งเชื่อมต่อกับอีกภาพหนึ่ง เพื่อสื่อสารความคิดให้ผู้ชมเกิดจินตนาการ มองเห็นความงามทางสุนทรียศาสตร์ และคุณค่าทางคุณธรรมที่แฝงอยู่ในปฐมธาตุทัศนศิลป์ เนื้อหาของภาพแต่ละตอนจะจบลงในตัวของมันเอง (ไพโรจน์ สโมสร, 2532, หน้า 36)

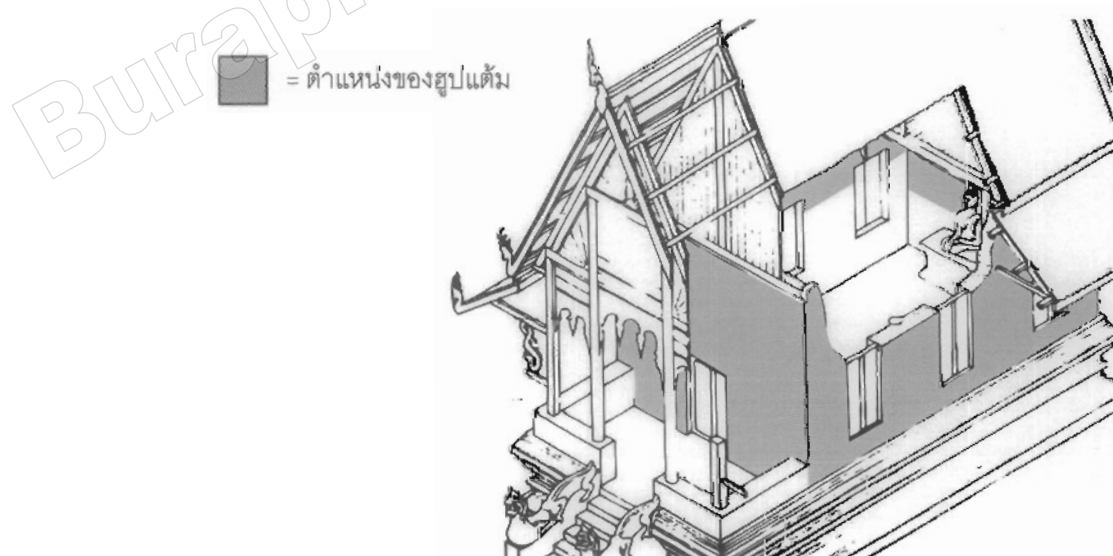
3. ลักษณะของรูปแต้ม

3.1 มีการเขียนรูปแต้มทั้งผนังด้านในและด้านนอก บางแห่งมีทั้งสองด้าน บางแห่งมีด้านในหรือด้านนอกเพียงด้านเดียว ส่วนเรื่องราวของรูปแต้มและตำแหน่งของผนังวาดไม่มีกฎเกณฑ์หรือแบบฉบับตายตัว ส่วนมากมักเป็นเรื่องพุทธประวัติ ทศชาติชาดก เวสสันดร ภาพพระพุทธรูป อติตพระพุทธเจ้า พระมาลัย นิทานพื้นบ้านเรื่องต่างๆ เช่น สินไซ สุริวงค์ พระลักพระลาม อรพิม ราหูอมจันทร์ และมีวิถีชีวิตชาวบ้านเป็นเกร็ดย่อยแทรกอยู่ในภาพที่เป็นเรื่องหลัก การวางเรื่องราวอาจไม่เป็นไปตามลำดับเหตุการณ์

3.2 การแบ่งพื้นที่ในการวาด สำหรับพื้นที่ใหญ่ ๆ เช่น ผนังวัดด้านในหรือด้านนอกที่ไม่ติดเสา มักจะแบ่งโดยใช้เส้นหนาที่บเป็นเส้นแบ่ง บางภาพจะใช้เส้นแบ่งนี้เป็นพื้นดินหรือภูเขาไปในตัว ไม่ใช้เส้นเส้นเทาอย่างรูปวาดของช่างหลวง การวางเรื่องราวขึ้นอยู่กับโครงสร้างลิม

ภาพที่ 3-11 ภาพแสดงตำแหน่งของฮูปแต้มบนผนังลิม

ภาพที่ 3-12 ภาพแสดงตัวอย่างตำแหน่งของฮูปแต้มบนผนังลิม

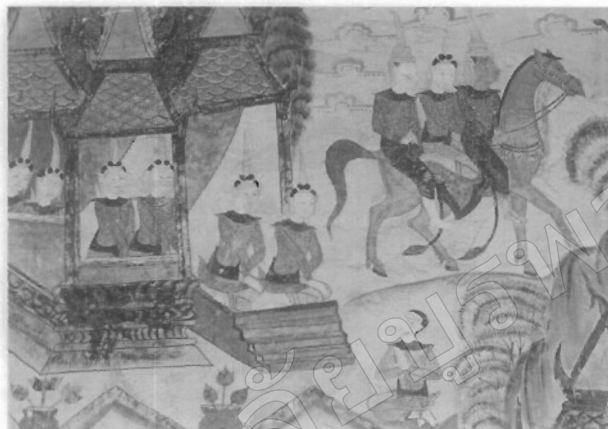
3.3 ชูปแต่้มมีลักษณะเป็นสองมิติ แบบเรียบ การแสดงระยะใกล้ไกลของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมักจะแสดงด้วยการวางรูปให้คาบเกี่ยวกัน บังกัน หรือซ้อนกัน มีการสร้างบรรยากาศด้วยสีสันทน้อยมากเพราะขาดแคลนสี ช่างแต่้มอาศัยเส้นหนา เส้นบาง เน้นระยะ เน้นเรื่องราว และเน้นบรรยากาศ เช่น บริเวณที่ต้องการให้ดูยุ่งเหยิงวุ่นวายอาจขีดเส้นสั้น ๆ ถี่ ๆ ชูปแต่้มจะมีแต่เส้นหรือสี ไม่มีแสงเงา และไม่มีการเกลี่ยสีให้น้ำหนักแตกต่างกัน

3.4 ในการแสดงจุดเด่นหรือส่วนสำคัญของเรื่องราวหรือรูปช่างแต่้มมักจะใช้ขนาดหรือสัดส่วนรูปเน้นให้เกิดความสนใจมากกว่าการใช้สีเน้น เช่น ให้รูปขนาดใหญ่เน้นความสนใจขนาดและรูปร่างของรูปจึงมีความสำคัญมากกว่าสีเพราะช่างมีสีใช้น้อย โครงสร้างของลิมจะเป็นตัวกำหนดพื้นที่ในการวาด ช่างแต่้มวาดชูปแต่้มเล่าเรื่องราวหลาย ๆ เรื่องรวมกันบนผืนผนัง เราจะเห็นขนาดของรูปใหญ่บ้างเล็กบ้างสลับกันไปเป็นระยะ ๆ แตกต่างจากรูปเขียนจากตะวันตกที่วาดบนกรอบผ้าใบซึ่งมีขอบเขตของพื้นที่แน่นอน จึงมีจุดเด่นเพียงจุดเดียวที่ชัดเจน

3.5 ขนาดและสัดส่วนของรูปไม่เป็นไปตามความจริง เมื่อดูชูปแต่้มบนผนังเราจะเห็นรูปบุคคลเต็มช่องหน้าต่าง หรือเห็นรูปบุคคลมีขนาดเกือบเท่ากับรูปอาคารบ้านเรือน คือถ้าให้คนนั้นยืนขึ้นหัวก็ถึงขนพาดนพอดิ และสัดส่วนรูปทรงของคนก็ไม่เป็นไปตามความจริง หากเราเอาเกณฑ์การวาดรูปแบบตะวันตกมาเป็นกรอบเราก็อาจรู้สึกช่างแต่้มวาดรูปเหมือนเด็กวาดความคิดเช่นนี้จะปิดกั้นการเข้าถึงความที่ง่าย ใสซื่อ และจริงใจ อันเป็นลักษณะเด่นของศิลปะพื้นบ้าน

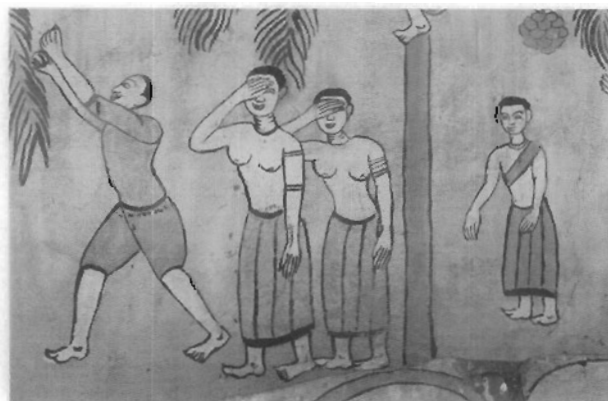
3.6 รูปบุคคลในเรื่องราวต่าง ๆ นั้นจะคล้าย ๆ กัน และคล้ายกับรูปวาดไทยประเพณี รูปผู้หญิงเขียนหน้าตรง ผู้ชายเขียนหน้าด้านข้าง บุคคลชั้นสูง เช่น พระพุทธเจ้า กษัตริย์ เทวดา มักเขียนประณีต มีเครื่องทรงบอกฐานะ แต่ลดละตกแต่งเครื่องทรงนั้นช่างใช้แม่แบบลายไทยเขียนเพียงเล็กน้อย ซึ่งจะแตกต่างจากรูปวาดของช่างหลวงที่มักจะใช้แม่แบบลายไทยประกอบอย่างหรูหรา วิจิตร รูปสนม ชุณนาง ขาวบ้าน ส่วนใหญ่แต่งกายเลียนแบบของจริง เขียนกิริยาท่าทางหลากหลายสอดคล้องกับเรื่องราว ไม่เน้นความประณีต สำหรับรูปสัตว์นั้นมีทั้งสัตว์ที่พบเห็นในท้องถิ่น และสัตว์ที่เป็นอุดมคติ เช่น สัตว์หิมพานต์ ส่วนรูปอาคารบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นปราสาทราชมนเทียร ศาลา บ้านเรือน วิมาน จะเขียนรูปพระราชวังขนาดใหญ่ โอ่อ่า หลงเหลือลายชั้นตกแต่งด้วยม่าน แต่บางแห่งก็มีลักษณะเหมือนเรือนในภาคอีสาน ส่วนภูมิประเทศได้แก่ เมฆ ต้นไม้ ภูเขา พื้นดิน แม่น้ำ ช่างมีอิสระในการวาดมาก และมีลักษณะเฉพาะตัวสูง คือ ไม่ยึดหลัก

ตายตัว เช่น ระลอกคลื่น ช่างนี้ก็อยากให้เป็นคลื่นสั้น ๆ หรือคลื่นยาว ๆ ก็เขียนตามอารมณ์ ไม่เคร่งครัดที่จะเขียนแบบเดียวกันตลอด

ภาพที่ 3-13 ลักษณะภาพบุคคลที่ปรากฏในรูปแต้ม (วัดป่าไร่)

3.7 ท่าทางต่าง ๆ ของรูปบุคคลมีลักษณะแบบละครเวที แต่ลักษณะอย่างนี้มีน้อยกว่ารูปวาดของช่างหลวง ส่วนใหญ่ลีลาท่าทางแบบนี้จะใช้กับรูปบุคคลชั้นสูงที่เป็นกษัตริย์ เทวดา ส่วนขุนนางและชาวบ้านจะวาดท่าทางเหมือนท่าทางในชีวิตประจำวัน นิ้วมือไม่เกร็งกราย แต่ส่วนลำตัวยังคงใช้แสดงอารมณ์หรือแสดงการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ช่างแต้มเขียนส่วนใบหน้าของชาวบ้านแบบธรรมชาติ ไม่เคร่งครัด จึงมีอิสระและกล้าเขียนให้ดูสนุกสนาน รูปหน้าของชาวบ้านจึงดู “หน้าเป็น”

ภาพที่ 3-14 ภาพท่าทางของชาวบ้าน (วัดสวนวาริพัฒนาราม)

3.8 รูปส่วนใหญ่ใช้สีน้อย สีหลักมักจะเป็นสีน้ำเงินหรือสีคราม สีดำ สีน้ำตาลแดง ข้างแถมแก้ปัญหาเรื่องสีที่มีใช้น้อยด้วยการลดน้ำหนักของสีลง และใช้สีเท่าที่มีอยู่มาผสมกัน สีที่สดใส เช่น สีเหลือง เขียว ชมพู มักใช้กับรูปที่สำคัญเพื่อเน้นความสนใจ

3.9 การใช้สี วัสดุอุปกรณ์ของช่าง ส่วนใหญ่ใช้วัสดุอุปกรณ์ที่หาได้จากท้องถิ่นและเรียนรู้วิธีทำอุปกรณ์ต่าง ๆ ตกทอดกันมา เช่น ทำสีชาจากเปลือกหอย สีแดงจากดินแดง สีบางสีอาจซื้อหามา เช่น สีคราม สีเหลือง พู่กันก็ได้จากวัสดุในท้องถิ่น เช่น รากดอกเกด กาบไผ่ (สุมาลี เอกชนนิยม, 2548. หน้า 10-12)

4. เรื่องราวที่ปรากฏในรูปแต้ม

วรรณกรรมหรือเรื่องราวที่ปรากฏในรูปแต้ม แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ เรื่องราวทางพระพุทธศาสนา เรื่องราวทางวรรณกรรมท้องถิ่น และเรื่องราวทางวิถีชีวิตชาวบ้าน

4.1 เรื่องราวทางพระพุทธศาสนา

4.1.1 พุทธประวัติ

เรื่องประวัติพระพุทธเจ้าปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถาฉบับภาษาบาลี เล่มเก้าที่สุดท้ายเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นที่พม่าหรือลังกาซึ่งต้นฉบับได้สูญหายไปแล้ว แต่มีการกล่าวอ้างไว้ในคัมภีร์ ซึ่ง เป็นสารานุกรมงานบาลีในพม่าและลังกา

ปฐมโพธิกถาในประเทศไทยรู้จักกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยเฉพาะในเขตล้านนาซึ่งพบอยู่หลายฉบับ แต่ฉบับต่างก็เล่าประวัติพระพุทธเจ้าในลักษณะของธรรมประวัติทั้งสิ้น คือ จับความตั้งแต่พระโพธิสัตว์จุติลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงคำพยากรณ์ถึงพระพุทธเจ้าในอนาคต

เมื่อ พ.ศ. 2368 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้กรมหมื่นไกรสรวิฑิต อารามนากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสให้ทรงนิพนธ์ปฐมโพธิกถาขึ้น ปรากฏว่าทรงพระนิพนธ์เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย รวม 2 เล่ม 29 ปริเฉทเท่ากัน มีข้อความละเอียดพิสดารต่างจากปฐมสมโพธิกถาที่เคยมีมาก่อน เริ่มปริเฉทที่ 1 ด้วยการสืบโคตรวงศ์พระพุทธเจ้า ทำให้พระพุทธเจ้ามีความเป็นมนุษย์ธรรมดามากขึ้น ต่อจากนั้นกล่าวถึงประวัติพระพุทธเจ้าในลักษณะชีวประวัติมิใช่ธรรมประวัติเหมือนที่เคยเขียนกันมาแต่ก่อน มีการแทรกเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าลงไปอีกมาก เช่น เรื่องมหาบุรุษลักษณะ เรื่องนางสุชาดา เป็นต้น พร้อมกันนั้นก็อธิบายเรื่องปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ในเชิงปริศนาธรรมอันทำให้มีเหตุผลมากขึ้น

ปฐมสมโพธิกถาฉบับภาษาไทยนี้ได้รับความนิยมไม่เฉพาะในภาคกลางเท่านั้น ในภาคอีสานตลอดเทศกาลเข้าพรรษาพระสงฆ์จะเทศน์ปฐมสมโพธิกถาในตอนเย็นครั้งละประมาณ 30 นาที ทุกวันไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่ปริเฉทที่ 1 จนถึงปริเฉทสุดท้าย

ชาวอีสานในอดีตจะรับรู้ประวัติพระพุทธเจ้าผ่านปฐมสมโพธิกถาพากย์ไทยนี้อย่างเดียว หรือไม่อาจทราบได้ (จากการสัมภาษณ์พระภิกษุชาวอีสานส่วนใหญ่ให้คำตอบว่ารู้ผ่านเรื่องปฐมสมโพธิกถาฉบับภาษาไทยซึ่งบางทีก็มีหมอลำเอาไปแต่งเป็นกลอนลำ) เพราะในประเทศลาวเองก็มีขับลำประวัติพระพุทธเจ้าดังที่ท้าวบุญชัยกล่าวถึงในงานเขียนของเขาว่า “ในคีนงานบุญจะมีคนมาขับลำประวัติพระพุทธเจ้าคลอกับเสียงแคน...”

ดังกล่าวนในตอนต้นแล้วว่า เรื่องประวัติพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องที่ชาวอีสานนิยมฟังความนิยมนี้จึงมีอิทธิพลต่องานจิตรกรรมผ่านผนังด้วย ดังปรากฏว่าstupādam ตามลิมส่วนใหญ่เป็นเรื่องปฐมสมโพธิกถา ภาพดังกล่าวนี้พบทั้งภายในและภายนอกสิม ไม่มีตำแหน่งที่แน่นอน

ภาพพุทธประวัติในแต่ละตอนมีความเป็นมนุษย์ธรรมดา มิได้มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปหรือลัทธิโศกกาย ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับแนวคิดของช่างไทยหลังสมัยรัชกาลที่ 4 ลงมาที่เริ่มเขียนภาพพระพุทธเจ้าให้มีลักษณะเป็นหลักกรรมน้อยลง และมีความเป็นมนุษย์มากขึ้น

4 1.2 พระมาลัย

พระมาลัยเป็นชื่ออรหันต์คนหนึ่ง มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในมาลัยสูตรซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ภิกษุชาวลังกาแต่งเป็นภาษาบาลีเมื่อ พ.ศ. 1696 ต่อมาพระพุทธรูปภิกษุชาวล้านนาได้แต่งขยายความให้พิสดาร เมื่อราว ๆ พ.ศ. 2060 เรียกว่า ฎีกามาลัย

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระมาลัยเทวดามีอิทธิฤทธิ์ได้โปรดสัตว์นรกมาแล้วนำชาวสาลมาแจ้งให้ญาติมิตรของสัตว์นรกให้อุทิศส่วนกุศลไปให้เขาเหล่านั้น ต่อจากนั้นได้ไปดาวดึงส์นำดอกบัวของมาณพผู้หนึ่งไปบูชาพระจุฬามณี และสนทนารธรรมกับพระอินทร์และพระศรีอารียเมตไตรแล้วนำชาวจากพระศรีอารียะ มาบอกแก่มนุษย์ว่า ถ้าผู้ใดปรารถนาจะพบพระศรีอารียะ และสำเร็จจอร์หนัตผล ให้แต่งเครื่องบูชาสิ่งละพันนำไปสักการบูชาพระธรรมเทศนามหาเวสสันดรชาดกแล้วให้สดับฟังให้จบในวันเดียว

ในภาคอีสานเรื่องพระมาลัยเป็นเรื่องที่นิยมแพร่หลายมาก ในงานบุญพระเวสเดือน 4 ซึ่งเป็นฮีตสำคัญประจำปี จะต้องมีการอ่านหนังสือมาลัยหมื่น มาลัยแสน หรือเล่าเรื่องพระมาลัยก่อนที่จะมีการเทศน์มหาชาติ ความนิยมนี้ปรากฏในภาพstupādam ด้วยเช่นกัน ดังจะพบว่าแทบทุกวัดจะมีภาพพระมาลัยและพระธาตุจุฬามณี

4.1.3 ไตรภูมิ

ไตรภูมิแปลว่า แดนทั้งสาม ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ เป็นที่อยู่ซึ่งสัตว์ทั้งหลายที่ยังไม่สามารถบรรลุนิพพานได้วนเวียนมาเกิดตามแต่บาปและบุญที่ได้สั่งสม

หนังสือไตรภูมิเล่มแรกในเมืองไทยเป็นผลงานของพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งกรุงสุโขทัยในสมัยรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมปริชา (แก้ว) เรียบเรียงขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2321 ไตรภูมิโลกวิจิตร

เรื่องไตรภูมิมีอิทธิพลต่อภาพจิตรกรรมฝาผนังของภาคกลาง ดังปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา จะปรากฏเรื่องไตรภูมิที่ผนังหลังพระประธาน ภาพจะแสดงออกถึงภูมิทั้ง 3 โดยเรียงลำดับชั้นของภูมิขึ้นมา แต่ภาคอีสานเรื่องไตรภูมิที่พบมุนกรภูมิเพียงภูมิเดียว ภาพนรกหม้อทองแดงที่ปรากฏมักเป็นห้องสี่เหลี่ยมมีหัวคนจำนวนมากบรรจุอยู่ นอกจากนั้นก็มีภาพเปรตชนิดต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเปรตที่เกิดจากการทรมานสัตว์ เช่น ชนไก่ ตอนไก่ ทารุณควายที่ใช้ไถนา ภาพเหล่านี้มุ่งแสดงความน่าสะพรึงกลัวของโทษทัณฑ์ที่จะได้รับ เป็นการสั่งสอนศีลธรรมแก่ประชาชนโดยตรง จึงมักพบภาพเหล่านี้ตามฝาผนังภายนอก

อนึ่งเรื่องไตรภูมิพระร่วงนั้น ชาวอีสานไม่รู้จักเป็นไปได้ว่าภาพนรกเหล่านั้นเป็นอิทธิพลของหนังสือพระมาลัยมากกว่า ส่วนภาพสวรรค์มีปรากฏน้อยจึงต่างจากภาคกลางมาก มักจะแสดงอยู่ในเรื่องเนมิราชชาดกตอนพระมาตุลีนำพระเนมิราชเที่ยวชมดาวดึงส์ ดังภาพที่วัดหน้าพระธาตุ อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

4.1.4 อรรถกถาชาดก

อรรถกถาชาดกเป็นชาดกที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายนิบาตชาดก หรือชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก หมวดพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย เพราะเหตุว่าตัวนิบาตชาดกนั้นเป็นคาถาบาลีล้วน ๆ ยากที่จะเข้าใจเรื่องราวบริบูรณ์ ต้องอาศัยผู้อธิบายให้ชัดเจนขึ้น

อรรถกถาชาดกเป็นผลงานของพระอรรถกถาจารย์ผู้หนึ่ง เป็นนิทานร้อยแก้ว 547 เรื่อง ชาดกจากอรรถกถาชาดกที่ปรากฏในสุปแต่แบ่งย่อยได้เป็น 2 หมวด คือ ทศชาติชาดก และจุลลพทุมชาดก

4.1.4.1 ทศชาติชาดก

ทศชาติชาดก หรือ “พระเจ้าสิบชาติ” เป็นชาดก 10 เรื่องสุดท้ายที่รวมอยู่ในอรรถกถาชาดกมหานิบาต พระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติอยู่ในทศชาตินี้ได้ทรงบำเพ็ญบารมีครบ 10 ประการทุกพระองค์ แต่จะมีบารมีหนึ่งที่เยี่ยมยอดที่สุด คือ

1. เตมีชาดก	เป็นเยี่ยมใน	เนกขัมมบารมี
2. มหาชนกชาดก	เป็นเยี่ยมใน	วิริยบารมี
3. สุวรรณสามชาดก	เป็นเยี่ยมใน	เมตตาบารมี
4. เนมิราชชาดก	เป็นเยี่ยมใน	อธิษฐานบารมี
5. มโหสถชาดก	เป็นเยี่ยมใน	ปัญญาบารมี
6. ภูริทัตชาดก	เป็นเยี่ยมใน	ศีลบารมี
7. จันทกุมารชาดก	เป็นเยี่ยมใน	ขันติบารมี
8. พระนารทชาดก	เป็นเยี่ยมใน	อุเบกขาบารมี
9. วิรุฬ্পบัณฑิตชาดก	เป็นเยี่ยมใน	สัจจบารมี
10. เวสสันดรชาดก	เป็นเยี่ยมใน	ทานบารมี

ชาดกทั้ง 10 เรื่องนี้เป็นหัวใจของสัปตัมมอีสาน โดยเฉพาะเรื่องเวสสันดรชาดกซึ่งมีปรากฏอยู่แทบทุกวัด ช่างแต้มจะดึงเอาเหตุการณ์สำคัญในตอนหนึ่งเป็นภาพแทนแต่ละชาติไป ภาพทศชาติส่วนใหญ่จะปรากฏที่ผนังภายในลิม

1. เตมีชาดก

- ตอน พระเจ้ากาสิกราชให้สุนันทสารธินำพระเตมีไปฝัง
- พระเตมีหยดลงกำลังโดยการยกราชรถขึ้นกวัดแกว่ง

2. มหาชนกชาดก

- ตอน ลำภาอัปปาง พระมหาชนกว่ายน้ำอยู่ในมหาสมุทรถึง 7 วัน นางมณีเมขลาจึงอุ้มขึ้นจากน้ำ

3. สุวรรณสามชาดก

- ตอน พระเจ้ากปิพยักษ์แห่งพาราณสีเสด็จออกล่าสัตว์ ใช้ศรยิงสุวรรณสาม ด้วยนึกว่าเป็นหมูเนื้อ

4. เนมิราชชาดก

- ตอน พระมาตุลีพาเนมิราชขมนรกและสวรรค์

5. มโหสถชาดก

- ตอน กองทัพพระยาจุณีพรหมทัตประชิดเมืองมิลิลา

6. ภูริทัตชาดก

- ตอน พรหมณ์อภัยพายนร่ายมนตร์เข้าไปจับพญานาคภูริทัตจาก

จอมปลวก

7. จันทกุมารชาดก

- ตอน พระเจ้าเอกราชหลงเชื่อกัณฐกชาลพรหมณ์ จัดพิธีบูชาโย

พระจันทกุมาร พระอินทร์ถือค้อนเหล็กเหาะลงมา หักราชวัติจักรลงในพิธีล้มระเนระนาด

8. พระนารทชาดก

- ตอน พระเจ้าอังคตราชเสด็จไปยังสำนักของคุณาสีวกชีเปลือย

9. วิธูบัณฑิตชาดก

- ตอน ปุณณกยักษ์จับวิธูบัณฑิตขว้างไปไกลหมายฆ่าให้ตาย

10. เวสสันดรชาดก

ชาดกสุดท้ายนี้เป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดต่อชาวอีสาน ระหว่างเดือนสี่ถึงเดือนหกทุกหมู่บ้านจะต้องจัดงานบุญประเพณีที่เรียกว่า “บุญพระเวส” เป็นบุญสำคัญที่ขาดไม่ได้

ในงานบุญพระเวสนี้ นอกจากชาวบ้านจะได้รับรู้เรื่องเวสสันดรชาดกผ่านการเทศน์จากพระสงฆ์แล้วกิจกรรมในงานยังมีลักษณะละครกลาย ๆ คือ มีการสร้างฉากประรำพิธีหรือตกแต่งบริเวณธรรมาสน์ให้ดูคล้ายป่าหิมพานต์ มีการแห่พระเวสเข้าเมือง ตอนบ่าย 4 โมง โดยพระสงฆ์และชาวบ้านจะไปร่วมกันนำห้อยกลองและธรรมาสน์ พร้อมด้วยพระพุทธรูปแห่ไปที่ชายป่าหรือทุ่งนา แล้วทำพิธีเชิญพระเวสกลับเมือง ในขบวนแห่จะมีการแห่ผ้าพระเวส ซึ่งเป็นผ้าเขียนเป็นรูปเรื่องเวสสันดรตั้งแต่กัณฑ์แรกจนถึงกัณฑ์สุดท้าย มีการแห่ม้าพระเวส ช้างพระเวส รำฟ้อนเป็นที่สนุกสนาน เพราะฉะนั้นชาวอีสานจึงรู้จักชาดกเรื่องนี้ดีกว่าเรื่องอื่น

ตอนที่นิยมवादมากที่สุดคือ ตอนแสดงทานบารมีของพระเวสสันดร ที่สำคัญที่สุดคือ ตอนทานลูกให้ชูชก ช่างแต่มนิยมवादรูปกัณฑ์หา-ชาลีซ้อนในสระบัวประกอบรองลงมาก็เป็นตอนถูกขับออกจากเมืองแล้วทานช้างให้แก่พรหมณ์ทั้ง 6 นอกจากนี้แล้วชูชกก็เป็นตัวเอกที่ช่างแต่มจะละเลยไม่ได้จึงปรากฏภาพชูชกในลักษณะต่าง ๆ กัน

4.1 4.2 จุลลปทุมชาดก

จุลลปทุมชาดกเป็นชาดกลำดับที่ 193 ในอรรถกถาทุกนิบาตชาดก เนื้อเรื่องแสดงน้ำใจชั่วของภรรยาผู้นอกใจสามี

เรื่องจุลลปทุมชาดกที่พบในอุปเตมมีปรากฏอยู่ 2 วัด คือวัดทุ่งศรีเมืองและวัดหน้าพระธาตุ

4.1.4 ปรีศนาธรรม

ภาพปรีศนาธรรมคือภาพที่ให้แนวคิด ให้ปรัชญาในการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมะของพระพุทธเจ้า ภาพปรีศนาธรรมที่พบปรากฏอยู่บนฝาเพดานวัดนกออก บ้านนกออก อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา เป็นภาพที่แสดงถึงความเป็นไปของสรรพสิ่ง คือ นกกินนุ กนกินกบ กนกินช้าง โดยแสดงภาพช้างอยู่ในท้องกบ กบและช้างอยู่ในท้องนกกบ และช้างอยู่ในท้องนก

4.2 เรื่องราวทางวรรณกรรมท้องถิ่น

วรรณกรรมท้องถิ่นเป็นขุมคลังอีกแห่งหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อช่างแต้ม นอกจากเนื้อเรื่องที่สนุกสนานจับใจชาวบ้านแล้วยังแฝงคติธรรมอีกด้วย เนื่องจากชาวอีสานมีความศรัทธาต่อศาสนา จึงนิยมโยนนิทานท้องถิ่นให้เป็นนิทานชาดก ตัวเอกในนิทานจึงมีสภาพเหมือนพระโพธิสัตว์มากกว่าจะเป็นคนธรรมดา วรรณกรรมท้องถิ่นที่ปรากฏในงานจิตรกรรมอีสานล้วนเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ที่รู้จักกันดีเพราะมีปรากฏอยู่ตามหนังสือผูก พระสงฆ์ใช้เทศน์ให้ญาติโยมฟังในงานบุญต่าง ๆ และหมอลำก็นิยมเอาไปแสดง นำสังเกตว่าวรรณกรรมท้องถิ่นเหล่านี้ล้วนมีแก่นเรื่องที่ว่าด้วยการพลัดพราก ตัวพระเอกเมื่อรบชนะแล้วต้องให้โอวาท ซึ่งช่างแต้มจะแสดงออกในรูปตัวเอกนั่งทำท่าสอน นอกจากนี้ช่างแต้มยังนิยมวาดฉากป่าหิมพานต์ โดยเฉพาะรูปนางกนิรี ดันนาริผล และวิหยาธร

4.2.1 ศิลปชัย หรือสินไช

สินไชหรือที่ภาคกลางเรียกว่า “สังขีศิลปชัย” เป็นวรรณกรรมเอกของชาวอีสาน กลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว เช่นเดียวกับที่ขุนช้าง-ขุนแผน เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นสำคัญของชาวภาคกลาง อุปเตมเรื่องนี้มีปรากฏพบมากที่สุดรองลงมาจากเรื่องศาสนา

ความนิยมเรื่องนี้มาจากความเชื่อที่ว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ เป็นเรื่องชาดกเชื่อว่า “ท้าวพญาอุตสาหกรรมชาดก” สินไชพระเอกของเรื่องนอกจากจะเก่งกล้าสามารถประกอบด้วยบุญบารมีแล้วยังเป็นนักปกครองที่มีคุณธรรม เมื่อพิชิตศัตรูได้ก็จะอบรมสั่งสอนฝ่ายศัตรูให้เคารพในจารีกบ้านเมือง ดังจะเห็นได้จากตอนสั่งสอนพญานาค สั่งสอนยักษ์ วัณณูรา สั่งสอนกุมภภัณฑ์ การเน้นการสั่งสอนจะแสดงออกมาในอุปเตมเป็นรูปสินไชทำท่าสั่งสอน

อุปแต้มวรรณกรรมสินไซช่างแต้มนิยมนำตอนรบกับนาง ชมนารีนล ช้าม
แม่น้ำ โลมนางกินรี และช่ายักษ์ มาวาดมากที่สุด ตัวเอกของเรื่องอันได้แก่สังข์ทอง จะวาดเป็น
หอย หน้าเป็นคน ส่วนสีไหน่จะวาดเป็นตัวละครสีห์เหมือนกันทุกวัด

4.2 2 พระราม

เรื่องพระรามของชาวไทย-ลาวมีความพิสดารต่างไปจากเรื่องรามเกียรติ์ของ
ไทยภาคกลาง ชาวลาวและชาวอีสานรู้จักกันในชื่อ “พระลัก-พระลาม” และ “พระรามชาดก”

เรื่องพระรามที่ปรากฏในภาพแต้มอีสานแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็น
ภาพเรื่องพระรามชาดก ส่วนกลุ่มหลังเป็นเรื่องรามเกียรติ์

กลุ่มแรก อุปแต้มเรื่องพระรามชาดก หรือพระลัก-พระลาม เรื่องพระรามชาดก
เป็นนิทานฉบับลาว เรื่องแบ่งออกเป็นบ้านต้นและบ้านปลาย บ้านต้นดำเนินเรื่องเหมือนเรื่องสังข์ศิลป์ชัย
คือ เป็นเรื่องยักษ์ลักนางจันทาพี่สาวของพระรามไป พระบิดาจึงให้พระรามและพระลักษมณ์ออก
ตามนางคืน ส่วนบ้านปลายเป็นเรื่องของพระรามกับนางสีดา เรื่องพระรามชาดกนี้ชาวบ้านเรียกว่า
พระลัก-พระลาม แต่เนื้อเรื่องต่างจาก “พระลัก-พระลาม” ฉบับพิมพ์ของพระอริยานุวัตร

อุปแต้มเรื่องพระรามชาดกในภาคอีสานปรากฏที่ผนังด้านนอกของสิมวัด
สระบัวแก้ว บ้านวังคุณ อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น และสิมวัดป่าเรไร บ้านหนองพอก
อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

กลุ่มที่สอง อุปแต้มเรื่องรามเกียรติ์ อุปแต้มกลุ่มนี้ได้รับอิทธิพลทั้งเนื้อเรื่องและ
วิธีการเขียนจากกรุงเทพฯ โดยเฉพาะภาพที่เรียกว่า “ภาพจับ” อุปแต้มเรื่องรามเกียรติ์ปรากฏอยู่ที่
ฝาผนังด้านในของสิมวัดหัวเวียงรังษี ตำบลธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม และวัด
โพธิ์คำ ตำบลน้ำก่ำ อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

ตามประวัติวัดทั้งสองนี้ ช่างแต้มเป็นช่างสกุลเดียวกัน หลวงชาญอักษรเป็น
ชาวนครราชสีมาที่ติดตามพระครูวิโรจน์รัตโนบลมาปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม หลวงชาญฯ มีช่าง
ท้องถิ่นเป็นลูกศิษย์หลายคน พ่อลี ชะปราน ช่างแต้มที่วัดโพธิ์คำก็เป็นลูกศิษย์คนหนึ่งด้วย
(ไพโรจน์ สโมสร, 2532, หน้า 41-67)

4 3 เรื่องราวทางวิถีชีวิตชาวบ้าน

เรื่องราวที่แสดงวิถีชีวิตชาวบ้าน รูปวิถีชีวิตชาวบ้านส่วนใหญ่จะแทรกอยู่ในเนื้อ
เรื่องหลัก เช่น พุทธประวัติ ชาดก เรื่องเล่าวรรณกรรมท้องถิ่น การถ่ายทอดเรื่องราวชีวิตชาวบ้าน
นั้นช่างแต้มทำ 2 ลักษณะ คือ วาดรูปชีวิตชาวบ้านเพื่อสื่อเรื่องราวโดยตรง ลักษณะนี้รูปที่วาดไม่

เกี่ยวข้องหรือไม่จำเป็นต้องมีในเนื้อเรื่องหลัก แต่ช่างแต้มเจตนานำมาเขียนแทรกไว้เพื่อบอกเล่าโดยตรง อีกลักษณะหนึ่งคือไม่เจตนาวาดเพื่อสื่อเรื่องราว รูปประเภทรูปสะท้อนชีวิตชาวบ้านโดยทางอ้อม โดยรูปจะเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องหลัก แต่ช่างแต้มใส่ลักษณะสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นและการรับรู้ของตนลงไป เช่น วาดพระนางมัทรีนั่งขึ้นลายล่องหนบะตาไปหาผลไม้ วาดอาศรมพระเวสสันดรเป็นเรือนอีสาน วาดบ้านซุกเป็นตูป วาดภาชนะใส่น้ำของนางอมิตตดาเป็นครุฑน้ำ เป็นต้น (สุมาลี เอกชนนิยม, 2548, หน้า 44-45)

วิถีชีวิตชาวบ้านที่ปรากฏในรูปแต้ม จะมีลักษณะเช่นเดียวกับลักษณะสังคมและวัฒนธรรมของชาวบ้านในสมัยที่สร้างงานรูปแต้มขึ้น ในที่นี้จะแสดงรายละเอียดทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวบ้าน ในส่วนของภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมของรูปแต้ม พร้อมภาพประกอบ ในบทที่ 4 โดยแบ่งเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

4.3.1 อาชีพชาวบ้าน ได้แก่ การทำนา การจับปลา การล่าสัตว์ และการค้าขาย

4.3.2 ประเพณีและพิธีกรรม ได้แก่ ประเพณีการเกิด ประเพณีการเผาศพ ประเพณีลงข่วง ประเพณีฮุดฮุด และพิธีรักษาโรค

4.3.3 การละเล่น

4.3.4 เครื่องดนตรี มหฺรลพ

4.3.5 การแต่งกาย

4.3.6 เือนอีสาน

4.3.7 ตัวอักษร

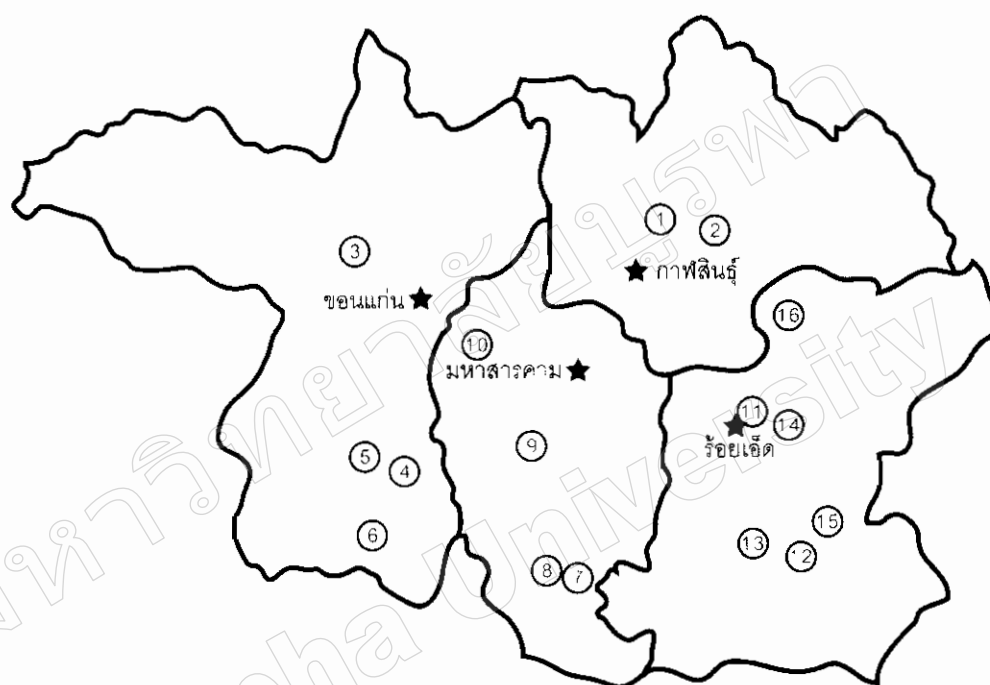
วัดที่ปรากฏรูปแต้ม

วัดที่ปรากฏรูปแต้มในเขตอีสานตอนกลาง ประกอบด้วย จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด

กลุ่มข้อมูลวัด จำนวน 16 วัด ตามรายละเอียด ดังนี้

1. จังหวัดกาฬสินธุ์	จำนวน 2 วัด
2. จังหวัดขอนแก่น	จำนวน 4 วัด
3. จังหวัดมหาสารคาม	จำนวน 4 วัด
4. จังหวัดร้อยเอ็ด	จำนวน 6 วัด

ในส่วนของการศึกษาวัดที่ปรากฏรูปถ่ายในเขตอีสานตอนกลาง ในบทนี้ขอแสดงรายละเอียดในส่วนที่เป็นข้อมูล ประวัติวัด รูปแบบสิ่ง ตำนานและเรื่องราว เทคนิคและกลวิธีของ รูปถ่าย ในส่วนของรายละเอียดที่เป็นลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในรูปถ่าย จะแสดงไว้ในบทต่อไป

ภาพที่ 3-15 ตำแหน่งวัดที่ปรากฏรูปถ่ายในเขตอีสานตอนกลาง

1. วัดประสิทธิ์ไยาราม	9. วัดยางทองวราราม
2. วัดอุดมประชาธาราม	10. วัดตาลเรือง
3. วัดไชยศรี	11. วัดกลางมิ่งเมือง
4. วัดมณีนิมิตวิทยาราม	12. วัดไตรภูมิคณาจารย์
5. วัดสนวนวาริพัฒนามาราม	13. วัดใต้สูงยาง
6. วัดสระบัวแก้ว	14. วัดประตูลี
7. วัดโพธาราม	15. วัดจักรวาฬภูมิพินิจ
8. วัดป่าไร่	16. วัดมาลาภิรมย์

1. จังหวัดกาฬสินธุ์

1.1 วัดประสิทธิ์ไชยาราม

1.1.1 ประวัติวัด

วัดประสิทธิ์ไชยาราม ตั้งอยู่ที่บ้านหนองสอ หมู่ที่ 3 ตำบลลำปาว อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีเนื้อที่ตั้งวัด 14 ไร่ 2 งาน 75 ตารางวา

จากหลักฐานในแผ่นศิลาจารึกกล่าวถึงความร่วมมือกันระหว่างฝ่ายบ้านเมือง ชาวบ้าน และฝ่ายสงฆ์ ได้จัดสร้างขึ้นในจุลศักราช 1122 ตรงกับ พ.ศ. 2303 (รูปภาพที่ 3-1) เป็นสิมดั้งเดิมของวัดที่สร้างขึ้นพร้อมกับชุมชนมาแต่โบราณ ซึ่งนับว่าเป็นสิมที่มีอายุในการสร้างมานาน สภาพมีการเปลี่ยนแปลงไปบางส่วน เช่นโครงสร้างหลังคาแต่เดิมมุงด้วยกระเบื้องเปลี่ยนมาเป็นสังกะสี ปัจจุบันไม่ได้ใช้ประกอบสังฆกรรม

และได้มีการสร้างโบสถ์ใหม่ขึ้น ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2518

1.1.2 รูปแบบสิม

ลักษณะเป็นสิมโถง (หรือสิมโปร่ง) เกิดจากการก่อเปิดผนังด้านข้าง ในช่วงเสา หลังลดหลั่นลงมาในแนวเฉียงคล้ายขั้นบันได จากนั้นจะเป็นแนวผนังสูงจากพื้นประมาณ 60 เซนติเมตร โดยตลอด ยกเว้นผนังด้านหลังจะก่อสูงขึ้นไปถึงช่อ ตัวสิมมี 2 ช่วงเสา มีเฉียงต่อจากตัวสิมรอบทั้ง 4 ด้าน ลักษณะการก่อเปิดผนังและยกฐานสูงทำให้ตัวอาคารมีความโปร่ง เบา

ลักษณะโครงสร้างผนังและฐานก่ออิฐฉาบปูน หลังคาเป็นโครงสร้างไม้มีเสารับโครงสร้างฝังอยู่ในผนังและฐานในลักษณะตั้งสอบเข้าด้านในเล็กน้อย เพื่อรับโครงสร้างจั่วอันประกอบด้วย ช่อ ตั๊ด และจันทัน ส่วนเฉียงเกิดจากโครงสร้างระหว่างเสากับเสารอบนอก (สุวิทย์ จิระมณี, 2533, หน้า 98)

ภาพที่ 3-16 สิมวัดประสิทธิ์ไชยาราม

1.1.3 ตำแหน่งและเรื่องราวของสุปแต่้ม

ปรากฏสุปแต่้มทั้งภายในและภายนอกสิม แต่ปัจจุบันสุปแต่้มมีสภาพลบลือนมาก โดยเฉพาะด้านนอก แทบไม่หลงเหลือลวดลายให้เห็น

1.1.3.1 ผนังด้านใน

ปัจจุบันปรากฏให้เห็นเพียงผนังหลังองค์พระประธานภายในสิม แต่มีสภาพที่ชำรุดเสียหายมาก พบภาพพุทธประวัติ และเรื่องราวเกียรติ จากความลบลือนของภาพ สันนิษฐานภาพที่ปรากฏ เป็นภาพของทศกัณฐ์ และหนุมาน ในเรื่องราวเกียรติ

ภาพที่ 3-17 ภาพตกกัณฑ์

ภาพที่ 3-18 ภาพหนุมาน

รูปปั้นเรื่องรามเกียรติ์ที่ปรากฏนี้ได้รับอิทธิพลเนื้อเรื่องและวิธีการเขียนจากกรุงเทพฯ โดยเฉพาะภาพที่เรียกว่า “ภาพจับ” จากประวัติอายุการเขียนที่ยาวนานของรูปปั้นวัดประสิทธิ์ไชยาราม ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่นี้ คงอยู่ในช่วงที่ได้รับอิทธิพลการเขียน รวมทั้งเรื่องราวรามเกียรติ์นี้เช่นกัน โดยพิจารณาจากการเขียนปราสาทราชวัง ตัวละครต่าง ๆ มีลักษณะการเขียนที่ได้รับอิทธิพลมาจากกรุงเทพฯ ซึ่งในภายหลัง วัดในเขตอีสานตอนกลางที่ปรากฏเรื่องรามเกียรติ์จะนำไปดัดแปลงเรื่องราว เป็นเรื่อง “พระลักพระลาม” โดยเป็นเรื่องพระรามขาดกเป็นนิทานพระรามฉบับลาว แบ่งออกเป็นบันตันและบันปลาย บันตันดำเนินเรื่องเหมือนวรรณกรรมสินไซ

1.1.4 เทคนิคและกลวิธี

1.1.4.1 องค์ประกอบศิลป์

ลักษณะรูปแบบการเขียนของช่างมีการจัดวางคล้ายลักษณะจิตรกรรมฝาผนังของช่างหลวงในภาคกลาง แต่เป็นฝีมือของช่างอีสาน สืบเนื่องจากลักษณะปราสาทราชวังกำแพงเมือง หรือแม้แต่การแต่งกายของตัวละคร มีการเขียนที่ปราณีต

1.1.4.2 สี

สีมีความชัดเจนมาก แต่ที่สังเกตได้คือประกอบด้วยสีคราม เหลือง

1.1.4.3 เส้น

ใช้สีเข้มตัดเส้น เส้นมีความหนาที่สม่ำเสมอ แสดงว่าช่างมีความตั้งใจและมีฝีมือในการเขียนเป็นอย่างมาก

1.2 วัดอุดมประชาราชวรวิหาร

1.2.1 ประวัติวัด

วัดอุดมประชาราชวรวิหาร ตั้งอยู่ที่บ้านนาจารย์ หมู่ที่ 3 ตำบลนาจารย์ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย วัดมีเนื้อที่ 7 ไร่ 2 งาน 70 ตารางวา อาณาเขตทิศเหนือประมาณ 2 เส้น 10 วา จดถนนสาธารณะ ทิศใต้ประมาณ 2 เส้น 10 วา จดถนนสาธารณะ ทิศตะวันออกประมาณ 3 เส้น จดหนองแวง ทิศตะวันตกประมาณ 3 เส้น จดถนนสาธารณะ มีที่ธรณีสงฆ์จำนวน 1 แปลง เนื้อที่ 1 ไร่ 3 งาน 8 ตารางวา โฉนดที่ดิน เลขที่ 6691

วัดอุดมประชาราชวรวิหาร ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2448 เดิมชื่อ วัดห้วยระพา ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2471 เขตวิสุงคามสีมา กว้าง 6.80 เมตร ยาว 12 เมตร ผู้นำในการก่อสร้างคือ ญาควูปผา ผาสุวิหาโร อดีตเจ้าอาวาสในสมัยนั้น หมดเงินทั้งสิ้นจำนวน 6,000 บาทเศษ ส่วนสถาปนิก เป็นช่างญวนชื่อ นายทองคำ จันทร์เจริญ (ทองคำเชื้อ) และ นายคำมี จันทร์เจริญ สองพี่น้องได้มาสมัครมาอยู่ที่บ้านนาจารย์ขณะที่กำลังทำสิมหลังนี้

1.2.2 รูปแบบสิม

เป็นสิมขนาดใหญ่พิเศษ ตัวสิมยาว 5 ช่วงเสา กว้าง 3 ช่วงเสา รวมความยาว 13.27 เมตร กว้าง 7.85 เมตร ระเบียงกว้าง 2.65 เมตร หากนับรวมระเบียงโดยรอบ แล้วจะได้ความกว้าง 14.50 เมตร และยาว 20 เมตร ความสูงของพื้นสิมภายในจากระดับดิน 1.40 เมตร หลังคาลาด 3 ชั้น ได้ทรวดทรงพองาม มีปีกนกกว้างอ้อมตลอดโดยใช้เสานางเรียงสีเหลี่ยมก่อ

อิฐรับโดยรอบ ผนัง 3 ช่วงเสาแรก เจาะเป็นหน้าต่างทั้ง 2 ด้าน อีก 2 ช่วงเสาด้านพระประธานปิดทึบทุกช่องจะปั้นปูนเป็นอาร์คโค้ง

ส่วนโครงสร้างทั้งเสาและผนังใช้ก่ออิฐพื้นเมืองฉาบปูนปั้นลายประดับตามรูปแบบศิลปะของช่างญวน โครงสร้างหลังคาทั้งอะเสในส่วนของหลังคาปีกนกนั้น ช่างวางไม้ในทางนอนแทนที่จะวางในทางตั้ง ซึ่งจะแข็งแรงกว่า (ขนาดไม้ 1.5×8 นิ้ว ระยะระหว่างช่วงเสา 2.65 เมตร) เครื่องมุงเป็นสังกะสีทั้งหลัง การซ้อนหลังคา 3 ชั้น นับเป็นการแก้ปัญหาเรื่องระบายอากาศได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 3-19 สิมวัดอุดมประชาราชบุรี

1.2.3 ตำแหน่งและเรื่องราวของอุโบสถ

อุโบสถปรากฏทั้งด้านในและด้านนอก แต่ข้างแต่ไม่เต็มทุกผนัง ประกอบด้วยผนัง 4 ด้าน แบ่งได้ 12 ช่อง ผนังริ้วด้านละ 3 ช่อง และผนังหุ้มกลองด้านละ 3 ช่อง โดยอุโบสถในแต่ละที่ จะมีรายนามผู้มีจิตศรัทธาร่วมบริจาคทานในการวาดขึ้นด้วย มีรายละเอียดดังนี้

1.2.3.1 ผนังด้านนอก

- ทิศเหนือ

ปรากฏเรื่องเวสสันดรชาดก ตอนทานลูก ในผนังห้องกลาง เขียนอยู่ในซุ้มโค้ง นอกจากนี้ยังพบภาพพรานล่าสัตว์ ภูผาเข่ง ปราสาทราชวัง และภาพทหาร

ภาพที่ 3-20 ชูปแต่้มด้านทิศเหนือ

ทิศใต้

พบชูปแต่้มในห้องที่ 2 และ 3 เรื่องเวสสันดรชาดก พบภาพชุกกำลังเขียน
ตีกัณหาชาติ นางมัทรีเดินป่าหาผลไม้ในป่า ภาพสัตว์ป่า เช่น นกยูง กวาง ลิง

ภาพที่ 3-21 ชูปแต่้มด้านทิศใต้

- ทิศตะวันตก

ผนังด้านนี้ปรากฏรูปแต้มเต็มทั้งผนัง มากกว่าผนังด้านอื่น ๆ พบเรื่อง
เวสสันดรชาดก ตอนแห่พระเวสเข้าเมือง ตอนทานรถ ตอนพระเจ้าสุทนต์พระราชทานสมบัติแก่
ชูชก ชูชกกินดื่มอาหารไม่ยอจนต้องแตกตาย พบพิธีเผาศพชูชก การแห่ขบวนศพ ร่ายรำ และการ
เกี่ยวพาราตีของหนุ่มสาว

ภาพที่ 3-22 รูปแต้มด้านทิศตะวันตก

1.2.3.2 ผนังด้านใน

- ทิศตะวันตก

พุทธประวัติ ตอนมาณูผจญ ด้านขวาปรากฏภาพตอนตัดสินพระทัยออกบวช และเจ้าชายสิทธัตถะทรงตัดพระโมลีด้วยพระขรรค์

ภาพที่ 3-23 รูปแต้มด้านในฝั่งทิศตะวันตก

1.2.4 เทคนิคและกลวิธี

1.2.4.1 องค์ประกอบศิลป์

การจัดองค์ประกอบภาพเป็นไปอย่างอิสระ เนื่องจากมีข้อจำกัดในการเขียนภาพ เช่น เขียนภาพที่ขุ่มผนังโค้ง เรื่องราวจึงไม่เกิดความต่อเนื่อง แต่ก็สามารถเข้าใจเรื่องราวในแต่ละฉากได้

1.2.4.2 สี

ใช้สีฝุ่น วรรณะเย็น มีสีคราม เทียว เหลืองเป็นหลัก ไม่ลงสีพื้นหลัง

1.2.4.3 เส้น

ตัดเส้นด้วยสีเข้ม เส้นมีความละเอียดปราณีดี โดยเฉพาะตัวละคร และ

อาคาร

1.2.4.4 ช่างแต้ม

จารย์ผาย อยู่บ้านคำเชียงวัน ตำบลสหัสขันธ์

2. จังหวัดขอนแก่น

2.1 วัดไชยศรี

2.1.1 ประวัติวัด

วัดไชยศรี ตั้งอยู่ที่บ้านสวะดี หมู่ที่ 8 ตำบลสวะดี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ก่อตั้งเมื่อ พ.ศ. 2408 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. 2460 มีเนื้อที่ 6 ไร่ 2 งาน 48 ตารางวา ประกาศขึ้นทะเบียนและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานในราชกิจจานุเบกษาเล่ม 118 ตอนพิเศษ 127 ง วันที่ 21 ธันวาคม 2544

2.1.2 รูปแบบศิลปะ

เป็นศิลปะพื้นบ้านบริสุทธิ์ สร้างด้วยอิฐถือปูน มีเสารับปีกนก ผนังโบสถ์ 4 ด้าน แบ่งเป็นช่องได้ 10 ช่อง ส่วนหลังคาทรงจั่ว เครื่องลายองค์เป็นไม้แกะสลัก ในปี พ.ศ. 2525 ชาวบ้านและทางวัดซ่อมและเปลี่ยนทรงหลังคาใหม่เป็นแบบรัตนโกสินทร์ซึ่งไม่สามารถกันแดดกันฝนได้ทั่วถึงจึงทำให้ภาพจิตรกรรมที่ผนังด้านนอกเลือนไปบ้าง พ.ศ. 2536 กรมศิลปากรได้เข้ามาต่อเติม ปีกหลังคาด้านข้างของสิม เพื่อป้องกันแดดและฝน และยกพื้นขึ้นเพื่อป้องกันน้ำกัดเซาะฐานราก

ภาพที่ 3-24, 3-25 ภาพลิมวัดไชยศรีหลังเก่าก่อนบูรณะ (ไพโรจน์ สโมสร, 2532, หน้า 296)

ภาพที่ 3-26 สิมวัดไทยศรี

2.1.3 ตำแหน่งและเรื่องราวของอุโบสถ

ผนังโบสถ์ 4 ด้าน ผนังรีด้านละ 3 ช่อง ผนังหุ้มกลองด้านละ 2 ช่อง

2.1.3.1 ผนังด้านนอก

- ทิศเหนือ

วรรณกรรมสันสกฤต ผนังด้านนี้พบฉากต่อสู้กับเหล่ายักษ์เป็นจำนวนมาก และตอนที่สำคัญ คือ ตอนที่พระอินทร์มาห้ามทั้งสองฝั่งให้หยุดรบ พร้อมสั่งสอนให้ทั้งสองฝ่ายอยู่ในศีลธรรม ซึ่งถือเป็นฉากจบของเรื่อง

ภาพที่ 3-27 อุโบสถ์ด้านนอกฝั่งทิศเหนือ

- ทิศใต้

วรรณกรรมสินไช ตอนที่นางจันทา นางลุนและลูก ๆ ถูกขับไล่ออกจากเมือง ตอนยักษลักนางสมุณฑา ตอนสินไชออกตามหาอา ตอนด่านนักษักร์ กิณี และนารีผล ที่น่าสนใจ ผังด้านนี้เขียนเกี่ยวกับวิถีชีวิตชาวบ้านไว้มาก เช่น การแต่งกายของสาวชาวบ้าน ทหาร การเกี่ยวพาราดี และการละเล่นมหรสพ เป็นต้น

ภาพที่ 3-28 ซุปแถมด้านนอกฝั่งทิศใต้

- ทิศตะวันออก

พบเรื่องสินไช นรภูมิ เป็นภาพการทรมานในรูปแบบต่าง ๆ และภาพทหาร

ภาพที่ 3-29 ซุปแถมด้านนอกฝั่งทิศตะวันออก

- ทิศตะวันตก

เรื่องวรรณกรรมสินไซ โดยไล่เรื่องจากขวาไปซ้าย พบตอนที่ยักษ์กุมภันท์
ลักนางสุมณฑา สินไซ สีโห สังข์ทองออกตามหาอาพร้อมกุมารทั้ง 6 ตอนรบกับงูชวง ตอนพบนาง
สุมณฑาจะพากลับเมือง ตอนข้ามแม่น้ำ กุมารทั้ง 6 ผลักตกแม่น้ำ และตอนรบกับยักษ์กุมภันท์

ภาพที่ 3-30 สูปแต้มด้านนอกฝั่งทิศตะวันตก

2.1.3.2 ผนังด้านใน

- ทิศเหนือ

ปรากฏภาพพญานาคกับนกยักษ์ต่อสู้กัน ภาพข้าง 7 เคียว

ภาพที่ 3-31 สูปแต้มด้านในฝั่งทิศเหนือ

- ทิศใต้

ปรากฏภาพของการรบโดยเหล่าทหาร ภาพยักษ์ และเวสสันดรชาดก ตอน
ชูชกล่ามตีกัณหาชาติ

ภาพที่ 3-32 รูปแต้มด้านในฝั่งทิศใต้

- ทิศตะวันออก

พบภาพยักษ์ ช้าง ปราสาทราชวัง

ภาพที่ 3-33 รูปแต้มด้านในฝั่งทิศตะวันออก

- ทิศตะวันตก

พบภาพอดีตพระพุทธเจ้า สลับกับตัวละครเรื่องสินไซ

ภาพที่ 3-34 อุโบสถ์ด้านในฝั่งทิศตะวันตก

2.1.4 เทคนิคและกลวิธี

2.1.4.1 องค์ประกอบศิลป์

ลักษณะการเขียนภาพเน้นสัดส่วนที่เกินจริง มีความเป็นอิสระ แม่นยำของ สิมหลังนี้จะมี ความสลับซับซ้อน แต่ช่างก็พยายามเขียนภาพให้เต็มพื้นที่ แม้มือช่างจะดูไม่ ปราณีตนัก แต่ก็สามารถถ่ายทอดความรู้สึกเป็นเรื่องราวได้อย่างน่าสนใจ

2.1.4.2 สี

เขียนด้วยสีฝุ่นโทนสีคราม สีเหลือง สีเขียว สีขาว และสีดำ

2.1.4.3 เส้น

ตัดเส้นด้วยสีเข้ม เส้นมีลักษณะไม่สม่ำเสมอให้อารมณ์ฝีมือช่างพื้นบ้าน

โดยแท้

2.1.4.4 ช่างแต้ม

ชื่อนายช่างทอง ทิพย์ชา มาจากอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม และ คณะช่างแต้มอีกหลายคน

2.2 วัดมณีวิทยาราม

2.2.1 ประวัติวัด

วัดมณีวิทยาราม (หรือวัดบ้านลาน) ตั้งอยู่ที่บ้านลาน ตำบลบ้านลาน อำเภอ บ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

วัดมณีวิทยารามมีความเป็นมาควบคู่กันกับบ้านลาน โดยระยะต้นที่มีการ ก่อตั้งหมู่บ้าน ในราว พ.ศ. 2354 มีพระอาจารย์ไค้ง ที่ได้จาริกติดตามพาน้องมาจากพยัคภูมิ (ปัจจุบันคืออำเภอพยัคภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม) ได้มาเห็นพื้นที่ที่ตั้งวัดในปัจจุบัน ด้วย ความเห็นว่าเป็นที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์ดี เหมาะสมในการก่อสร้างวัด ท่านจึงชักชวนญาติโยม ให้ได้ ช่วยกันถากถางป่าไม้ โดยท่านก็เป็นผู้ที่มีความสามารถในการเป็นช่างตีเหล็ก ท่านจึงเป็นผู้ที่มีด ตีขวาน ให้ชาวบ้านได้ช่วยกันถากถางป่าจนมีเนื้อที่พอประมาณ แล้วจึงสร้างวัดขึ้น โดยสิ่งก่อสร้าง แรกมีกุฏิสงฆ์เพียงหนึ่งหลังเท่านั้น และเจ้าอาวาสองค์แรกคือ พระอาจารย์ไค้ง ซึ่งเรียกกันต่อ ๆ มาว่าวัดบ้านลาน หรือวัดกลาง

2.2.2 รูปแบบศิลปะ

สร้างเมื่อ พ.ศ. 2470 เป็นสิมขนาดเล็ก มีขนาด กว้าง 7.30 เมตร ยาว 5 เมตร รูปแบบสิมพื้นบ้านอีสาน หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ตั้งอยู่บนลานประทักษิณเตี้ย ๆ หลังคาเดิม เป็นทรงจั่วมีเสารองรับปีกนกโดยรอบ ภายหลังวัดเปลี่ยนหลังคาใหม่เป็นศิลปะแบบภาคกลาง

ภาพที่ 3-35 สิมวัดมณีวิทยาราม

2.2.3 ตำแหน่งและเรื่องราวของสุปแต่้ม

ตำแหน่งของสุปแต่้มมีอยู่บนผนังด้านนอกทั้งสี่ด้าน

2.2.3.1 ผนังด้านนอก

- ทิศเหนือ

ผนังด้านนี้มี 3 ห้อง คั่นด้วยเสาเป็นลวดลายพรรณพฤษาประกอบลายแข้งสิงห์เป็นแนวยาวตลอดเสาปรากฏตอนพระเวสสันดรทานราชรถแล้วอุ้มสองกุมารออกเดินไปตามป่า

ภาพที่ 3-36 สุปแต่้มด้านทิศเหนือ

- ทิศใต้

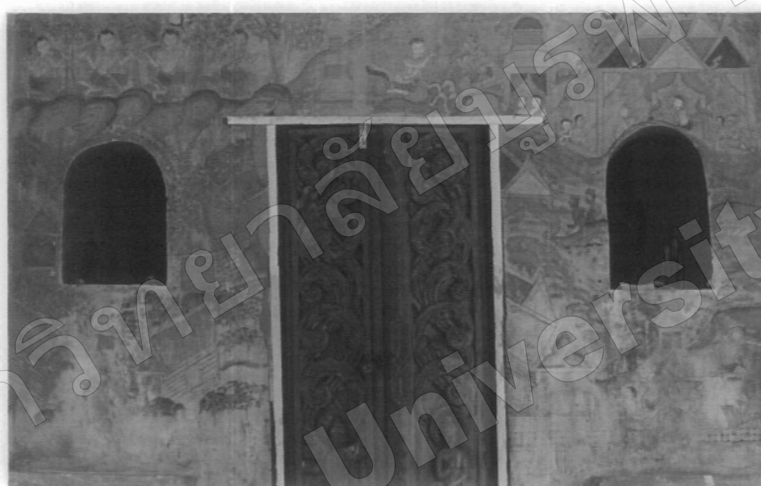
ผนังด้านนี้ปรากฏตอนแห่พระเวสสันดรเข้าเมืองเต็มทั้งผนัง

ภาพที่ 3-37 สุปแต่้มด้านทิศใต้

- ทิศตะวันออก

เป็นภาพตอนพระมเหสี 4 พระองค์ของพระอินทร์ นมัสการพระเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และภาพตอนนางผุสดีได้เป็นมเหสีของพระอินทร์ ตอนนางผุสดีหมดสังขารในแดนสวรรค์ต้องไปจุติในโลกมนุษย์ นางผุสดีจึงได้ขอพร 10 ประการ ภาพศาลาโรงทานที่ทรงสร้างขึ้นเมื่อทรงพระครรภ์พระเวสสันดร ภาพยาจกมาขอรับบริจาคทาน และภาพพระเวสสันดรทานช้างเผือกคู่พระองคืให้

ภาพที่ 3-38 รูปปั้นด้านทิศตะวันออก

- ทิศตะวันตก

ปรากฏภาพพระเวสสันดรชาดก ตอนทานลูก เป็นภาพชุกข์ของกัณหาชาลี ภาพนางมัทรีออกหาผลไม้ป่า ภาพชุกข์ล่ามตีกัณหาชาลี ภาพชุกข์ผูกกัณหาชาลีไว้ที่ต้นไม้ แล้วตนปีนขึ้นไปนอนบนคาบไม้ มีเทวดามาคอยดูแลกัณหาชาลี ภาพพรานเจตบุตรขึ้นหน้าไม้จะยิงชุกข์และสุนัขไล่กัดชุกข์หนีขึ้นไปบนต้นไม้ ส่วนด้านล่างเป็นภาพวิถีชีวิตชาวบ้าน เช่น ภาพแข่งสงกรานต์ ภาพ打水ของสาวชาวบ้าน

ภาพที่ 3-39 รูปปั้นด้านทิศตะวันตก

2.2.3.2 ผนังด้านใน

- ทิศตะวันตก

ปรากฏภาพ ตอนอดีตพระพุทธเจ้านามว่าพระพุทธวิปัสสิสัมพุทธเจ้า

ภาพที่ 3-40 รูปปั้นด้านในผนังทิศตะวันตก

2.2.4 เทคนิคและกลวิธี

2.2.4.1 องค์ประกอบศิลป์

การจัดองค์ประกอบของช่าง เน้นการเขียนเรื่องราวในแต่ละตอนให้จบในแต่ละผนัง จะค้นเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยปาไม้ เปรียบเสมือนฉากกัน สัดส่วนของตัวละครมีความสมดุลกัน แต่สัดส่วนของต้นไม้ และอาคารยังไม่สมดุลนัก

2.2.4.2 สี

เป็นสีในกลุ่มวรรณะเย็น ได้แก่ สีคราม สีเหลือง สีเขียว และสีดำ รองพื้นผนังด้วยสีคราม ทำให้ภาพดูมีความสมบูรณ์

2.2.4.3 เส้น

ใช้สีดำตัดเส้น ด้วยน้ำหนักเบา

2.2.4.4 ช่างแต้ม

1. นายสุวรรณ บิวสาร หัวหน้าช่างแต้ม เป็นชาวจังหวัดร้อยเอ็ด
2. เชียงมูม บิวสาร ผู้ช่วยช่างแต้ม
3. นายลี แสนทวี ผู้ช่วยช่างแต้ม

2.3 วัดสนวนวารีพัฒนาราม

2.3.1 ประวัติวัด

วัดสนวนวารีพัฒนาราม ตั้งอยู่ที่บ้านหัวหนอง ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น เป็นอารามประจำหมู่บ้าน ซึ่งบ้านหัวหนองนี้แรกตั้งเมื่อประมาณ พ.ศ. 2435 ผู้นำคนแรกที่มาตั้งหลักแหล่งในบริเวณนี้มีชื่อที่ชาวบ้านใช้เรียกกันว่าปู่สิงห์ โดยครั้งแรกนั้นหมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ที่บ้านหัวนาคำ ตำบลหัวนาคำ อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น ต่อมาได้ย้ายอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือตั้งชื่อเป็นหมู่บ้านโนนงิ้ว เมื่อชุมชนขยายตัวจึงแยกออกมาเป็นบ้านหัวหนอง โดยตั้งชื่อตามสถานที่ตั้งซึ่งมีหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่ติดกับหมู่บ้านทางทิศตะวันออกเฉียงใต้มีชื่อว่าหนองนาวัว

เมื่อแรกตั้งวัดสนวนวารีพัฒนารามมีภิกษุอยู่ 2 หลัง ต่อมาชาวบ้านได้ร่วมมือกันก่อสร้างสิม โดยการนำของหลวงปู่เจ้าคุณพระธรรมสารเถระ เจ้าอาวาสวัดจันทร์ประสิทธิ์ อันเป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งในเขตเทศบาลตำบลบ้านไผ่ การสร้างสิมหลังนี้ใช้แรงงานชาวบ้านช่วยกันไปหาบหามขนถ่ายหินและปูนมาจากภูชะง่าในเขตอำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น (สุพจน์ สุวรรณภักดี, 2533, หน้า 39-40)

2.3.2 รูปแบบลิม

ลิมวัดสนวนวาริพัฒนาราม สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2460 เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ประสาททึบ ขนาด 3 ห้อง แพนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 5 เมตร ยาว 7.5 เมตร มีใบเสมาหินทรายซ้อนกัน 3 แผ่น วางปักรอบอุโบสถ 8 จุด ฐานอุโบสถเป็นฐานบัวลูกแก้ว ยกสูงจากพื้นประมาณ 1 เมตร มีบันไดทางขึ้นด้านทิศตะวันออก รวบันไดประดับด้วยนาคปูนปั้น 2 ตัว ผนังด้านหน้าทำเป็นช่องซุ้มประตูโค้งแบบอิทธิพลช่างญวน ขนาดข้างด้วยช่องหน้าต่างซุ้มโค้ง 2 ช่อง ผนังด้านทิศตะวันตกก่อทึบ ผนังด้านทิศเหนือและใต้ เจาะเป็นช่องหน้าต่างรูปซุ้มโค้งครึ่งวงกลม ด้านละ 2 ช่อง ช่องสุดท้ายก่อเป็นหน้าต่างลอมรูปซุ้มโค้งครึ่งวงกลมซ้อนเหลื่อมกันสองชั้น ด้านละ 1 ช่อง

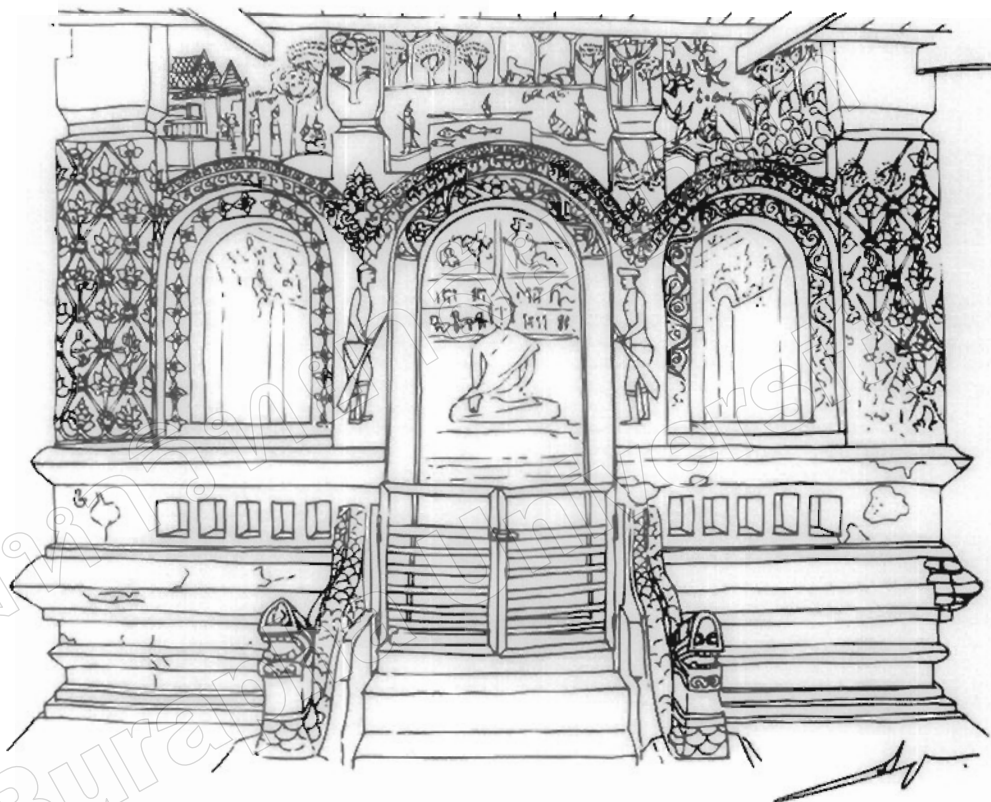
ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2469 และประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานและกำหนดขอบเขตในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 118 ตอนพิเศษ 127 ง วันที่ 21 ธันวาคม 2544 พื้นที่โบราณสถาน 1 งาน 91.17 ตารางวา

ภาพที่ 3-41 ลิมวัดสนวนวาริพัฒนาราม

2.3.3 ตำแหน่งและเรื่องราวของstupādām

stupādām ด้านนอกเขียนไว้เหนือแนววงโค้ง ของกรอบหน้าต่างเพราะด้านบนมีพื้นที่ที่สามารถเขียนเล่าเรื่องราวได้ โดยด้านนอกจะเล่าเรื่องด้วยการนับเขียนขวา ส่วนด้านในจะเขียนซ้าย

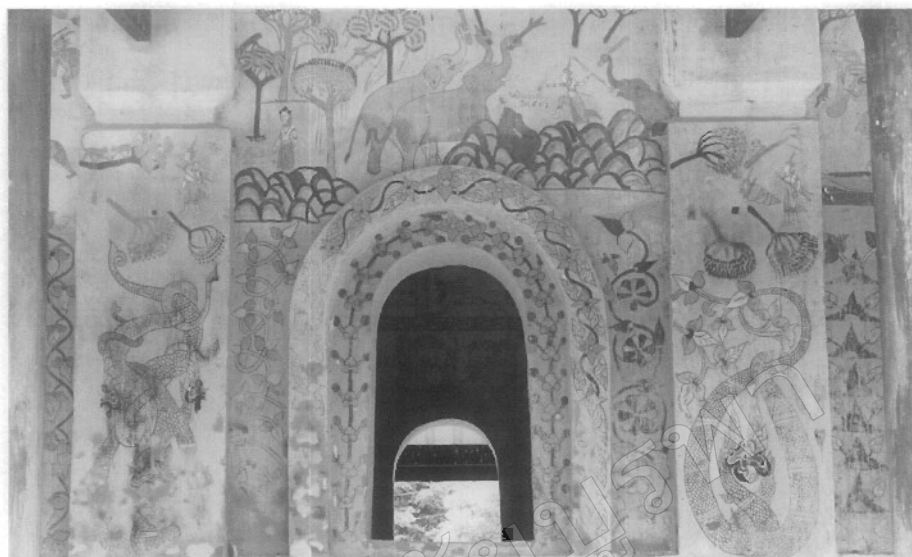

ภาพที่ 3-42 ภาพลายเส้นแสดงตำแหน่งการจัดวางภาพ และเรื่องราว จะเห็นว่าข้างจะมีรูปแบบการเขียนที่เป็นอิสระ เขียนภาพตามลักษณะของรูปแบบลิม

2.3.3.1 ผนังด้านนอก

- ทิศเหนือ

วรรณกรรมลินไซ ตอนข้ามแม่น้ำ ผ่านด่านช้าง ถัดมาเป็นภาพการต่อสู้กับเหล่ายักษ์ และตอนแย่งนารีผลกับวิหยาธร ส่วนด้านล่างจะพบงูขนาดใหญ่อยู่ข้างขอบหน้าต่าง

ภาพที่ 3-43 สูปแต้มด้านทิศเหนือ

- ทิศใต้

ปรากฏภาพวรรณกรรมสินไซ โดบแบ่งเป็น 3 ห้องหลัก ห้องแรกจากขวามือ เป็นภาพเมืองเบ็ญจาลที่มีพระยาสุรราชปกครอง และภาพตอนที่นางจันทา นางลุนและลูกถูกเนรเทศออกจากเมือง ห้องที่สองเป็นภาพที่นางสมุณฑาถูกยักษ์กุมภันซ์ลักตัวไป ส่วนห้องที่ 3 เป็นภาพปราสาทพระอินทร์เนรมิตให้นางจันทา นางลุนและลูก ๆ อยู่หลังจากถูกขับออกจากเมือง และภาพเหล่ากุมารทั้งหก ออกอุบายให้สินไซออกตามหาอา ด้านล่างในซุ้มหน้าต่างหอดอกพบบภาพพระพุทธรูปเจ้านั่งประทับอยู่ในซุ้ม

ภาพที่ 3-44 ชูบแต้มด้านทิศใต้

- ทิศตะวันออก

เนื้อเรื่องด้านนี้เป็นตอนที่สินไชได้พบนางกัณรีก็สมัครใจรักใคร่กัน ถัดมาเป็นตอนที่สินไชลานางกัณรีเพื่อออกตามหาอาต๋อไป โดยนั่งเรือข้ามแม่น้ำไปถึงเมืองอนิราท ถัดมาเป็นตอนที่สินไชถึงเมืองอนิราท และจะพานางสุมณฑากลับไป ส่วนด้านล่างข้างขอบประตูปภาพทหารยืนเฝ้ารักษาประตู ภายในขอบโค้งประตูมีลายเครือดอกไม้ประดับอยู่อย่างสวยงาม

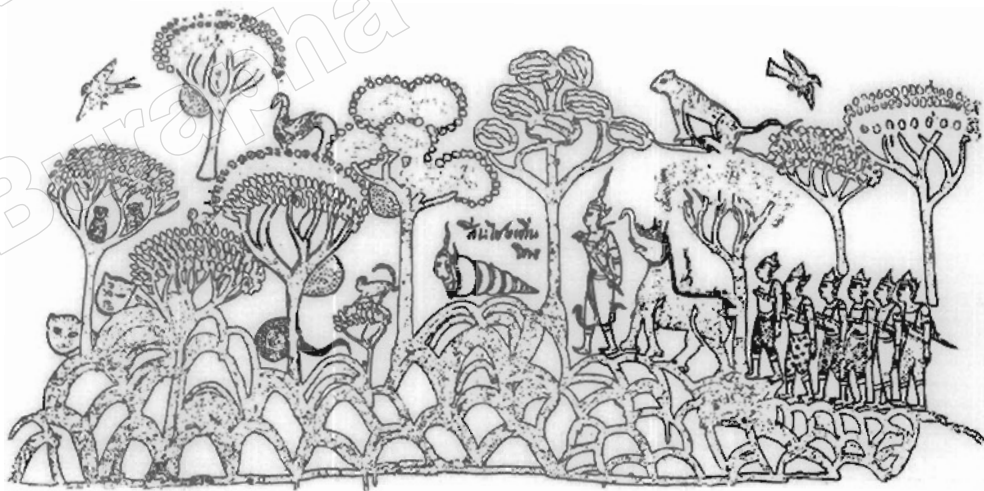
ภาพที่ 3-45 ชูบแต้มด้านทิศตะวันออก

- ทิศตะวันตก

ปรากฏภาพตอนที่สินไห สีโห สังข์ทองและกุมารทั้ง 6 ออกตามหาอา
ด้านบน ส่วนด้านล่างเป็นภาพที่สินไห สีโห สังข์ทองกำลังต่อสู้กับกองทัพยักษ์กุมภภัณฑ์ ถัดไปเป็น
ภาพด้านสู้รบกับภูซวง และด้านล่างเป็นภาพนรกภูมิ และการละเล่นหัวล้านชนกัน

ภาพที่ 3-46 อุบัติการณ์ด้านทิศตะวันตก

ภาพที่ 3-47 ภาพลายเส้นแสดงองค์ประกอบเรื่องสินไห ตอนออกตามหาอา

2.3.3.2 ผนังด้านใน

ปรากฏเรื่องหลักคือ เรื่องเวสสันดรชาดก

- ทิศเหนือ

เวสสันดรชาดก เป็นภาพตอนพระเวสสันดรเสด็จออกมาแก้ปัญหาแทนเหล่าผู้คนที่ยากไร้ โดยทรงประทับช้าง และได้ถวายช้างให้แก่พราหมณ์ โดยได้หลังทักษิณทกให้พราหมณ์ด้วย ด้านล่างพบภาพพราหมณ์จันทร์ ภาพครุฑ และสีห์ ถัดไปเป็นตอนพระเวสสันดรพระนางมัทรีและกัณหาชาติถูกเนรเทศออกจากเมือง ตอนทานราชรถ และแทรกด้วยเรื่องสินไซไว้ด้วย ถัดไปเป็นตอนที่พระเวสสันดรและนางมัทรีอุ้มกัณหาชาติ จนถึงเมืองเจตราช โดยผ่านป่าเขาลัดวันน้อยใหญ่มากมาย

ภาพที่ 3-48 อุบัติการณ์ด้านในฝั่งทิศเหนือ

จากภาพสิ่งที่น่าสนใจคือ ภาพพราหมณ์จันทร์ และภาพพญาครุฑ ภาพพราหมณ์จันทร์นี้มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา มาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เมื่อพระเจ้าประทับอยู่ในเขตพนมมหาวิหารในเมืองสาวัตถีนั้น วันเพ็ญคืนหนึ่งได้เกิดจันทรคราสขึ้นพระจันทร จึงรำลึกขอพระพุทธคุณเป็นที่พึ่ง พระพุทธเจ้าจึงตรัสรู้พุทธบดินธุด้วยพระเมตตาทำให้ราหูวางพระจันทร์แล้วแล่นหนีไป ดังนั้นภาพพราหมณ์จันทร์ในฝาผนังตามศาสนสถานจึงมีไว้เป็นข้อเตือนใจให้พุทธศาสนิกชนได้ทราบว่าการชั่วร้ายที่คอยปิดบังความสว่างแห่งชีวิตนั้นย่อมพ่ายแพ้ต่อความดีและธรรมะแห่งพระพุทธศาสนาในที่สุด

ส่วนภาพครุฑนั้นตามคติความเชื่อ กล่าวว่า ครุฑเป็นพญานกที่มีขนาดใหญ่มาก มีกำลังมหาศาลและเป็นศัตรูกับนาค ครุฑมีความสำคัญกับพระพุทธศาสนาดังที่มีกล่าวไว้ในคัมภีร์ดังนี้

จากคัมภีร์บาลีนั้นประจักษ์ว่าครุฑมีส่วนในการขยายตัวของ

พระพุทธศาสนาด้วย โดยครุฑบางตนอดอาหารและรักษาศีลโดยเคร่งครัด ในวิสุทธิบัญญัติชาดก กล่าวว่า "...เมื่อพญาครุฑเห็นว่าการรักษาศีลในที่อยู่ของตนนั้น ไม่เป็นที่ราบรื่น จึงร่อนกายไปอยู่ในสวนแห่งหนึ่ง (ในโลกมนุษย์) ดำรงกายมันอยู่ใน องค์ฌานเยี่ยงโยคาวจร (ผู้หยั่งลงสู่ความเพียร) ที่ดียิ่ง..." นอกเหนือจากด้าน โลกุตระวิสัยแล้ว ครุฑยังมีส่วนในการปกป้องกันสวรรค์ดาวดึงส์จากการรุกรานของ พวกอสูร อาจกล่าวได้จากเนื้อหาทั้งหมดว่าการเกิดเป็นครุฑนี้เนื่องมาแต่กุศลกรรม ของบุคคลครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาครุฑ (สุพจน์ สุวรรณภักดี. 2535. หน้า 116)

- ทิศใต้

ตอนนี้เป็นตอนที่พระเวสสันดรทางสองกุมารให้ชุกก ถัดไปพบภานางมัทรี ออกหาผลไม้ในป่า ตอนที่สองกุมารลงไปซ่อนตัวอยู่ในบึง และตอนที่ชุกกลากติสองกุมาร ส่วน ด้านล่างเป็นภาพนาคและทศกัณฐ์กำลังลำแสงฤทธิ์ต่อกัน

ภาพที่ 3-49 ชูปแต้มด้านในฝั่งทิศใต้

- ทิศตะวันออก

ปรากฏภาพตอนที่ชุกชุกกัณหาชาติไว้ แล้วตนขึ้นไปนอนบนคาบไม้มี
เทวดามาคอยดูแลสองกุมาร ตอนที่ชุกชุกนำกัณหาชาติมายังแคว้นสีวิ พระเจ้าสถชัยพระราชทาน
สมบัติให้เพื่อแลกกับหลาน ชุกชุกดื่มกินจนท้องแตกตาย ด้านล่างเป็นภาพนาคเลื้อยพันกัน

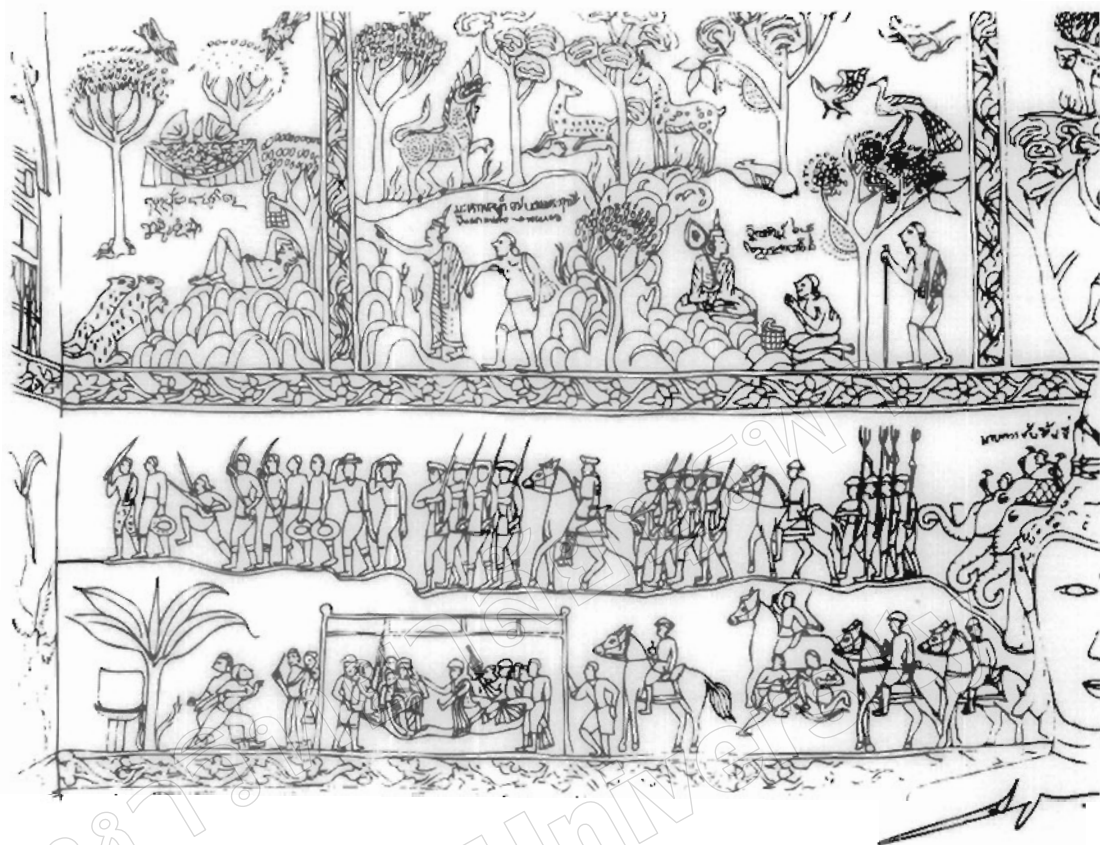
ภาพที่ 3-50 สูปแต้มด้านในฝั่งทิศตะวันออก

- ทิศตะวันตก

สูปแต้มผนังด้านนี้เป็นตอนที่ชุกชุกได้นางอมิตตดามาเป็นเมีย และนาง
อมิตตดาถูกเหล่านางพราหมณ์รุมด่า จึงให้ชุกชุกไปขอกัณหาชาติจากพระเวส ส่วนด้านล่างของผนัง
เป็นภาพขบวนเหล่าทหารในเครื่องแบบ ถือปืน ขี่ม้า และภาพวิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น การเล่น
มหรสพ ดนตรี ฟ้อนรำ และฉากตอนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง

ภาพที่ 3-51 สูปแต้มด้านในฝั่งทิศตะวันตก

ภาพที่ 3-52 ภาพลายเส้นแสดงรายละเอียดรูปแบบการเขียนและเรื่องราว "พระเวสสันดรชาดก" บนผนังหลังพระประธาน

2.3.4 เทคนิคและกลวิธี

2.3.4.1 องค์ประกอบศิลป์

การจัดองค์ประกอบศิลป์ของช่าง ในรูปแต้มลิ่มแห่งนี้ช่างค่อนข้างมีระเบียบแบบแผนในการวาด โดยการเล่าเรื่องราวเป็นฉากเป็นตอนได้เป็นอย่างดี อาจมีบางฉากที่สลับไปมา เรื่องราวที่เขียนจะใช้กรอบมาคั่นภาพเพื่อความเข้าใจในแต่ละฉากตอน และทำให้ภาพมีความสมดุล เป็นระเบียบ

2.3.4.2 สี

สีที่ใช้เป็นสีวรรณะเย็น ได้แก่ สีน้ำเงินคราม สีเขียว สีเหลือง น้ำตาล โดยเขียนบนผนังโดยไม่รองพื้น

2.3.4.3 เส้น

ใช้สีเข้มตัดเส้น ส่วนใหญ่เป็นสีน้ำเงินคราม ลักษณะเส้นไม่สม่ำเสมอ

2 3.4.4 ช่างแต้ม

ช่างยวก ชาวบ้านปาดอ ตำบลปาดอ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

2.4 วัดสระบัวแก้ว

2.4.1 ประวัติวัด

โดยปกติการตั้งชื่อบ้านนามเมืองมักถือเอานิมิตหรือลักษณะเด่นของชุมชน ภูมิประเทศเป็นฐานในการตั้งชื่อ ชื่อเดิม ๆ จะให้ความหมายที่สัมพันธ์กับชาวบ้านจริง ๆ เช่นเดียวกับบ้านวังคูณและชื่อลิมวัดสระบัวแก้ว

ปกติคนอีสานมักตั้งชุมชนอยู่ใกล้แหล่งน้ำเป็นสำคัญเพื่อให้มีน้ำกินน้ำใช้ เดิมชุมชนแห่งนี้ตั้งชุมชนอยู่ใกล้ห้วย ห้วยธรรมชาตินั้นออกจะมีเจ้าที่แรงนัก ห้วยเกือบทุกห้วยจะมี ส่วนที่ลึกที่สุดบ้างก็ว่ามีกระทะทองแดง เมืองบาดาล วังนางเจือก หรือที่เรียกโดยรวมว่า "วังน้ำ"

การสร้างเรื่องราวแห่งความเชื่อนี้เป็นกลวิธีการอนุรักษ์การบริหารจัดการแหล่ง น้ำของคนอีสาน โดยปกติชาวบ้านจะไม่กล้าลงไปเพราะกลัวนางเจือกลากลงไปเป็นผี หรือกลัวผี จะจับไปกิน ดังนั้นวังจึงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับชาวบ้าน

บริเวณห้วยของชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่มีต้นคูณมาก จึงตั้งชื่อบ้านแห่งนี้ว่า บ้านวังคูณ

ส่วนนามวัดสระบัวแก้วนั้นมีสภาพต้นเงินประกอบกับมีบัวขึ้นมาก เมื่อ ประชากรเพิ่มขึ้นความต้องการแหล่งน้ำเพื่ออุปโภคบริโภคมีมากขึ้น ชาวบ้านวังคูณ จึงมีการขุด ลอกสระทางทิศใต้ของหมู่บ้าน ดินที่ขุดขึ้นมาถูกนำมาถมวัด จึงให้ชื่อวัดแห่งนี้ว่าวัดสระบัวแก้ว

วัดสระบัวแก้ว ตั้งอยู่ที่หมู่ 4 บ้านวังคูณ ตำบลหนองเม็ก อำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น เดิมลิมประจำหมู่บ้านเป็นลิมน้ำอยู่ที่หนองใต้ ต่อมาในสมัยพระครูวิบุรย์พัฒนารุญต์ หรือหลวงปู่ผุยเป็นเจ้าอาวาสได้สร้างลิมบกขึ้น โดยนำแบบมาจากลิมวัดบ้านยาง ตำบลบัวมาศ อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ในการนี้ได้ขุดสระเอาดินไปสร้างโบสถ์ปัจจุบันจึงกลายเป็น สระบัวขนาดใหญ่และได้เรียกชื่อว่า "สระบัวแก้ว" ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อ พ.ศ. 2475

2 4.2 รูปแบบลิม

ลิมสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2474 ลักษณะเป็นลิมทึบแบบพื้นบ้านของอีสาน มี ขนาด กว้าง 6 เมตร ยาว 9 70 เมตร ตั้งบนฐานประทักษิณสูงจากพื้นประมาณ 50 เซนติเมตร มี ประตูด้านหน้าด้านเดียว ผนังด้านข้างเจาะช่องหน้าต่างสี่เหลี่ยม ขนาดเล็ก ที่เชิงบันไดทางขึ้นทั้ง ซ้ายและขวา ประดับด้วยประติมากรรมสิงห์หมอบ 1 คู่ ด้านหน้าสิงห์ทั้งสองมีรูปปั้นคนนั่งห้อยขา

1 คู่ บานประตูทำเป็นกระจังไม้ประดับเหนือกรอบประตู โดยรูปทรงเดิมที่เป็นต้นแบบยังปรากฏให้เห็นที่พระอุโบสถวัดบ้านยาง ตำบลบัวมาศ อำเภอศรีบุญเรือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นฝีมือของหลวงพ่อดูยพระอุปัชฌาย์วัดสระบัวแก้ว รูปแบบของสิงห์และคน หลวงพ่อดูยได้จำลองมาจากวัดบ้านยางเช่นกัน

ภาพที่ 3-53 ลักษณะสิมวัดสระบัวแก้ว

ภาพที่ 3-54 เสิงบันไดทางขึ้นทั้งซ้ายและขวา ประดับด้วยประติมากรรมสิงห์หมอบ 1 คู่ ด้านหน้าสิงห์ทั้งสองมีรูปปั้นคนนั่งห้อยขา 1 คู่

เมื่อปี พ.ศ. 2536 ทางวัดรื้อหลังคาทรงพื้นบ้านเดิมแล้วก่อสร้างหลังคาทรงจั่วยุแบบภาคกลาง ทำให้รูปแบบของอาคารผิดเพี้ยนไปจากเดิม

ต่อมา เมื่อวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2544 สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เสด็จทรงประกอบพิธียกยอดฉัตรสถิต และทางสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ได้ทำการอนุรักษ์สิ่ง โดยรื้อหลังคาทรงภาคกลางออก และสร้างหลังคาทรงจั่วยุแบบภาคกลางโดยรอบ เปลี่ยนแบบของดั้งเดิม มุงด้วยกระเบื้องดินเผา และ กรมศิลปากรได้ทำการอนุรักษ์บูรณะโดยทำความสะอาดและฉีกพื้นทาสีเพื่อรักษาความแข็งแรง

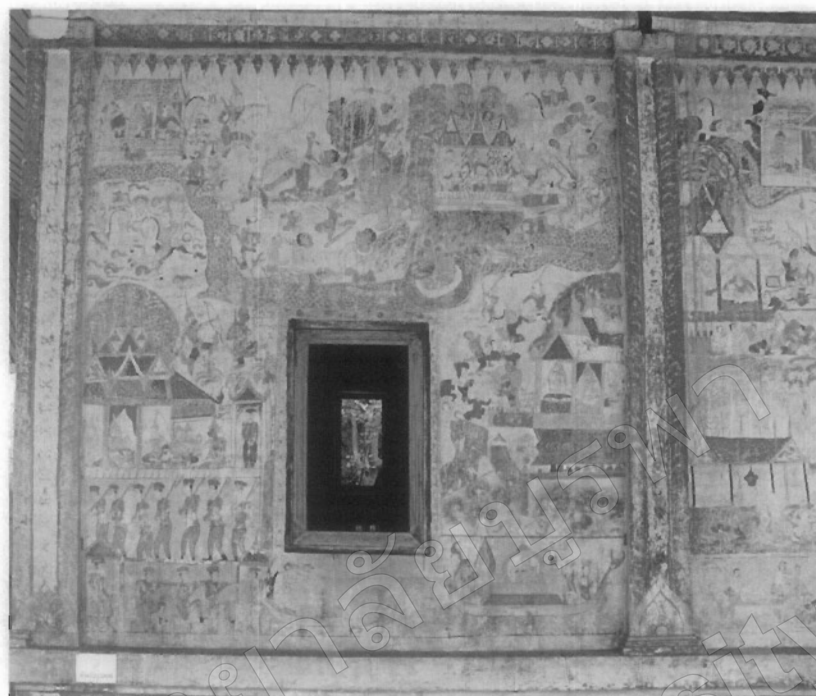
2 4.3 ตำแหน่งและเรื่องราวของสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมเขียนทั้งผนังด้านนอกและผนังด้านใน ผนังด้านในเขียนเรื่อง พุทธประวัติ สิบสี่ ผนังด้านนอกเขียนเรื่องพระลักพระลาม การลำดับภาพผนังด้านใน เริ่มจากผนัง ด้านหน้าเวียนไปทางผนังด้านซ้าย ส่วนสถาปัตยกรรมผนังด้านนอกลำดับภาพเริ่มจากผนังด้านข้าง องค์พระประธานเวียนมาทางผนังด้านหน้าไปจบที่ผนังด้านหลังองค์พระประธาน การเขียน ภาพเขียนเต็มผนัง มักเป็นภาพบุคคลหันหน้าด้านข้างมากกว่าด้านหน้า ภาพอาคารได้แก่ ปราสาทราชวัง เน้นวาดเครื่องบนด้วยการลงสีหลากหลายและลงรายละเอียดของกระเบื้อง เครื่องยอดหลังคาที่เสาหลักคั่นแต่ละห้องของผนังด้านนอก เขียนลวดลายดอกไม้ด้วยสีคราม และเขียนสีสวยงามมาก ผนังด้านบนสุดเขียนเป็นภาพครุฑกางปีกเป็นแถวตลอดผนังสามด้าน ยกเว้นด้านหน้า การแบ่งคั่นภาพใช้เส้นแนวพื้นดิน แนวรั้วกำแพง เส้นทางน้ำ เป็นต้น

2 4.3.1 ผนังด้านนอก

- ทิศเหนือ

ผนังด้านทิศเหนือแบ่งออกเป็น 3 ห้องภาพ พบเรื่องพระลักพระลามใน ส่วนบนสุดและส่วนกลางผนัง เช่น ตอนเมืองอินทปัตย์ ราชนาถสวรรคตนางจันทา พระรามออก ติดตามมาถึงแม่น้ำ สู้รบกับบิราทรของราพณ์ ได้แก่ ครุฑ นาค ช้าง เสือ พระลักพระลามเข้าไปใน ปราสาทท้าวราพณ์ รบกับท้าวราพณ์ชนะ ได้นางจันทาคืน ห้องขวามือสุดพบภาพเหล่าเทวดา ชาวบ้านไหว้เจดีย์จุฬามณี ด้านล่างของผนังพบภาพวิถีชีวิตชาวบ้าน เช่น การทำคลอด การดักน้ำ หาลาปลา เก็บของป่า และภาพเหล่าทหารในเครื่องแบบ

ภาพที่ 3-55 รูปปั้นด้านทิศเหนือ

- ทิศใต้

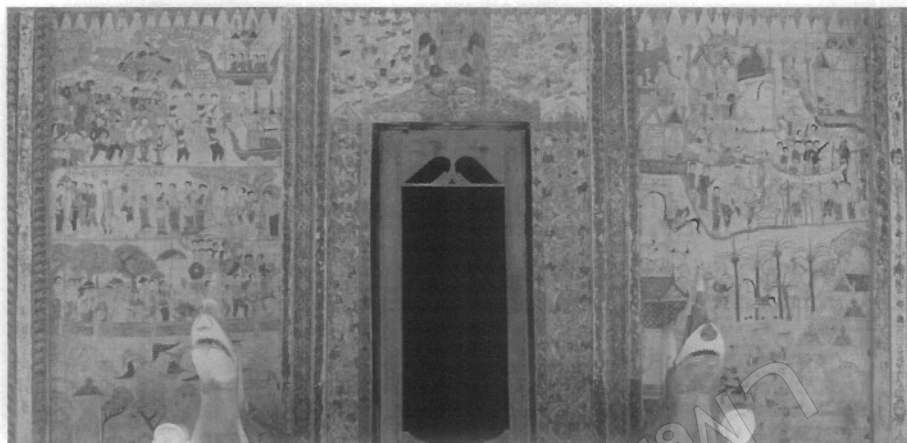
พบเรื่องพระลักพระลาม ตอนที่สำคัญ เช่น พระอินทร์ชุบตัวลุนลูให้มีหน้าตาเหมือนคนธรรมดาส่งมาเกิดใหม่เป็นท้าวราพณ์ ท้าวราพณ์สร้างเมืองลังกา นางจันทาคลอดนางสีดา ท้าวราพณ์ให้เอนางสีดาไปลอยน้ำ นางจันทาร้องให้ พระฤาษีอุ้มนางสีดาออกจากแพ เณรมิตปราสาทให้นางสีดาอยู่ ท้าวราพณ์มาขอนางสีดาจากพระฤาษี พระฤาษีให้เลี้ยงดาบและธนู ท้าวราพณ์ยกไม่ได้จึงกลับไป พระรามยกศรเลี้ยงได้นางสีดา พระลามพระลักพานางสีดาที่ม้ามณีภาพกลับเมือง พบกวางคำที่ราพณ์เณรมิตมาล่อนางสีดาอยากได้จึงขอให้พระรามจับให้ พระรามฝากนางสีดาไว้กับพระลัก แล้วแฉงศรถูกกวาง พระลักฝากนางสีดาไว้กับแม่ธรณีแล้วตามไปดูพระลัก ท้าวราพณ์เณรมิตแทงหินรูปคนอุ้มนางสีดาไป ส่วนด้านล่างจะเป็นภาพสัตว์นา ๆ ชนิด

ภาพที่ 3-56 สูปแต้มด้านทิศใต้

- ทิศตะวันออก

ผนังด้านทิศตะวันออกแบ่งออกเป็นสองห้องภาพ แต่ละห้องภาพมีเสา
 หลอกคั่น โดยมีเสาจริงซ่อนอยู่ในกำแพง ห้องภาพกลาง มีประตูไม้ บานประตู 2 บาน เปิดเข้าด้าน
 ใน มีลวดลายประดับกรอบประตูอย่างเรียบง่ายขนาบด้วยลวดลายเครือเถาสลับซ้ายขวา แซมด้วย
 ภาพสัตว์ เช่น ค้างคาว นก กระรอกและลิง ภาพสัตว์ต่าง ๆ เหนือกรอบหน้าต่างส่วนกลาง เขียน
 เป็นภาพราหูอมจันทร์ ซ้ายขวาประกอบด้วยภาพของเทวดาขณะรำยรำ มีวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่อง
 พระลักพระลาม พิธีฮีดสง การละเล่นดนตรี ฟ้อนรำของชาวบ้าน

ภาพที่ 3-57 ชูปแต้มด้านทิศตะวันออก

- ทิศตะวันตก

แสดงภาพในนรกมีมบาลกำลังลงโทษสัตว์นรกทั้งหลาย มีทั้งใช้ขวาน ใช้ ค้อนดิ่งลง ให้ป็นต้นไว้ เพื่อให้ผู้ชมภาพเห็นแล้วเกรงกลัวต่อการทำบาป ภาพพระมาลัยเสด็จโปรด สัตว์นรก การประสมวงดนตรีของชาวบ้าน และภาพวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ภาพที่ 3-58 ชูปแต้มด้านทิศตะวันตก

2.4.3.2 ผนังด้านใน

ภาพด้านในมีอายุใหม่มากกว่าด้านนอก เป็นภาพพุทธประวัติ และสันทนาการ ตอน ด้านข้างของพระประธาน ข้างได้เขียนภาพเสือที่ผนังทั้งสองข้าง

- ทิศเหนือ

พระพุทธเจ้า ครั้นออกประพาสุทธานได้ทรงทอดพระเนตรเห็นคนชรา
คนเจ็บ คนตาย และนักบวช จึงตัดสินใจออกบวช

ภาพที่ 3-59 สูปแต้มด้านในฝั่งทิศเหนือ

- ทิศใต้

พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนา และวรรณกรรมชิ้นสำคัญ

ภาพที่ 3-60, 3-61 สูปแต้มด้านในฝั่งทิศใต้

- ทิศตะวันออก

พบเรื่องพุทธประวัติ ตอนมารผจญ และนิทานสินไซ ตอนรบกับงูชวง มีรูป
สินไซ สีโห สังข์ทอง

ภาพที่ 3-62 สูปแต้มด้านในฝั่งทิศตะวันออก

- ทิศตะวันตก

ผนังหลังพระประธาน เป็นตอนปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

ภาพที่ 3-63 สูปแต้มด้านในฝั่งทิศตะวันตก

2.4.4 เทคนิคและกลวิธี

2.4.4.1 องค์ประกอบภาพ

องค์ประกอบภาพ มีการแบ่งเรื่องราวออกเป็นตอน ๆ ช่วงแต่็มจะใช้เส้นแถบเป็นตัวแบ่งเรื่อง เส้นแถบเปรียบได้เส้นฐานของเนื้อเรื่องหรือสินเทา ซึ่งเป็นตัวคั่นระหว่างองค์ประกอบของแต่ละตอน โดยทั่วไปแล้วอุปแต่็มอีสานไม่ปรากฏว่ามีสินเทา สินเทานี้มีรูปร่างเหมือนกับสายฟ้าแลบ สามารถเห็นได้ในงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นกรุงรัตนโกสินทร์

2.4.4.2 สี

การใช้สีในภาพเขียนส่วนใหญ่จะสว่างสดใส เกิดจากการประสานของรูปและสีสันอาจเป็นผลสืบเนื่องมาจากช่วงแต่็มอีสานส่วนใหญ่มักจะปล่อยให้พื้นผนังตัวอาคารเป็นสีขาว

สีที่ปรากฏ ได้แก่ สีเหลือง คราม ดินแดง เขียว ฟ้ำดำ สีที่เด่น คือ สีคราม เหลืองและเขียว ในส่วนที่ช่วงแต่็มประสงค์จะแทนค่าของสีทองช่วงแต่็มจะใช้สีเหลืองรแทนการปิดทองคำเปลว สัญลักษณ์ของเมฆจะเป็นสีคราม เขียวและดินแดง

ห้องภาพซ้ายขวา ที่ขนาดห้องกลา่งนั้น สีผิวของตัวละครจะใช้สีเหลือง จำปาทั้งอ่อนและแก่ ตัวละครบางส่วนจะใช้ผิวกายขาว หากเป็นสีกายผิวขาว จะตัดเส้นรอบนอกด้วยสีดำ หากเป็นเหลืองรจะตัดเส้นด้วยเหลืองเข้ม สีดินแดง หรือสีดำ

สีผมโดยทั่วไปจะเป็นสีดำ ตัวละครบางตัวจะมีสีผมเป็นสีฟ้ำอ่อน

ในปัจจุบันจากการสังเกตสีภาพอุปแต่็ม พบว่า ภาพบางส่วนเริ่มซีดจาง จนมองไม่ชัดเจนว่าเป็นภาพอะไร อาจเกิดจากภาพที่มีอายุเก่าแก่ และการดูแลรักษา ซึ่งในส่วนของผนังด้านบนจะมีมูลนกปิดบังอุปแต่็มจนเกิดความเสียหาย

2.4.4.3 เส้น

เส้นที่ช่วงแต่็มใช้ จะเป็นเส้นที่มีลักษณะเรียบง่ายตามฝีมือช่างพื้นบ้าน ตัดเส้นให้ตัวละครและส่วนต่าง ๆ โดยใช้เส้นสีดำเป็นส่วนใหญ่

2.4.4.4 ช่วงแต่็ม

1. จารย์กองมา เป็นชาวบ้านหนองแวง โสภธาตุ กิ่งอำเภอนาโพธิ์ จังหวัดบุรีรัมย์
2. จารย์กี เป็นพระภิกษุบ้านลาดใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ